

KUUKIRI**EESTI KIRJANDUS**

Tegev ja vastutav toimetaja J. V. VESKI

TOIMKOND:

J. Aavik, A. R. Cederberg, M. J. Eisen,
V. Grünthal, J. Jõgever, A. Jürgenstein,
L. Kettunen, J. Köpp, J. Luiga, A. Saareste

SISU:

- Arthur Roose: Meie kirjanduse-elust möödunud aastal.
Hugo Raudsepp: Eesti algupärane ilukirjandus 1923. a. (Lõpp.)
M. J. Eisen: Kaleviste muna.
Joh. Käis: Looduslooline kirjandus 1923. a. (Pooleli.)
M. J. Eisen: Kalevipoja süngid. (2 pildiga.) (Lõpp.)
I. Manninen: Paar seletust rahvaomase patoloogia alalt. (2 pildiga.)
Killud ja dokumendid: J. Hurti kuus kirja C. R. Jakobsonile.
Lisaks: Eesti raamatute üldnimestik 1924. a. alates.
-

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

KUUKIRI**EESTI KIRJANDUS**

Tegev ja vastutav toimetaja J. V. VESKI

TOIMKOND:

J. Aavik, A. R. Cederberg, M. J. Eisen,
V. Grünthal, J. Jõgever, A. Jürgenstein,
L. Kettunen, J. Köpp, J. Luiga, A. Saareste

SISU:

- Arthur Roose: Meie kirjanduse-elust möödunud aastal.
Hugo Raudsepp: Eesti algupärane ilukirjan-
dus 1923. a. (Lõpp.)
M. J. Eisen: Kaleviste muna.
Joh. Käis: Looduslooline kirjandus 1923. a. (Pooleli.)
M. J. Eisen: Kalevipoja süngid. (2 pildiga.) (Lõpp.)
I. Manninen: Paar seletust rahvaomase patoloogia
alalt. (2 pildiga.)
Killud ja dokumendid: J. Hurti kuus kirja
C. R. Jakobsonile.
Lisaks: Eesti raamatute üldnimestik 1924. a. alates.
-

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

1924

XVIII AASTAKÄIK

№ 5

Meie kirjanduse-elust möödunud aastal.

Meie kirjandusline liikumine annab vähe põhjust kõnelemiseks peale aasta kirjandusetoodangu vaatluse. Meie kirjanduse-elus ei sünni üllatusi, ei mingit ootamatust tõusus ega langemises. Kõik sõuab või mõõnab pikkamisi, vaevalt märgatavalt. Vahest suuremat liikumist ja huviäratavust oli märgata meie iseseisvuse esimesil aastail, ent paariaastase elavuse järele tuli seiskus, ja edaspidine kirjandusline liikumine sünnib kriisi tähe all. Ka 1923. aasta kannab otsaesisel seda pitsatit, kuigi mõni asjaolu annab põhjust rõõmustavaks rääkimiseks. Nii tahaksin siin puudutada üksikuid möödunud aastal avaldunud nähtusi, mis otsekohesemas või kaudsemas ühenduses meie kirjanduse-eluga.

Aasta silmapaistvaks sündmuseks osutub igatahes kirjanikkude liidu ajakirja „Loomingu“ ilmumahakkamine. Kes on jälginud meie kirjanduslisele liikumisele, see teab, mäherduseks valusaks küsimuseks on saanud meie kirjanikkonnale ajakõrgusel seisva ilukirjanduslise ajakirja väljaandmine. See on osutunud ülepääsmatuks raskuseks. Meie tänapäeva kultuurielu ei saa astuda sammugi edasi ilma trükisõna abita, rääkimata siis kirjandusest, mis on õieti trükisõna ise.

„Loomingu“ ilmumahakkamine ei sündinud üle öö. Meie kirjanikkond tegi juba mitu aastat kavatsusi ajakirja väljaandmiseks, kuna see konkreetsema kuju võttis 1922. aastal kirjanikkude liidu asutamisega ja teoks sai 1923. a. kevadel.

Kavatsusile jälgides näeme, et nende teostamine ei olenenud mitte kirjanikkude vaimlisest saamatusest või oskusepuudusest, vaid ainelisest, rahalisest küljest, mis osutub tänapäeva a-ks ja o-ks, mis ei jäta jälgi surumata ühessegi tegevusalasse. Riikliku toetuse saamisel võimalus ammuse igatsuse realiseerimine.

„Loomingu“ esimene aastakäik on jõudnud juba lõpule. On saadud niikaugemale, et on võinud ilmuda korralikult ühe aastakäigu numbrid. On jõutud üle esimestest väljaandmise raskustest, ja võimaldub nüüd asuda saavutuse sisulisele ja arvustuslisele vaatlusele.

Mis pakub ajakiri, missugused on ta võimised ja ülesanded? Need on küsimused, mis asetuvad esiplaanile iga uue ajakirja puhul.

„Loomingu“ asutamise puhul on võetud arvesse kõik senised kavatsused sel alal. Ja nende järele on võidud tulla tulemusele, et meil on võimalik välja anda kunsti-väärtuslist ajakirja kogu kirjanik-kunstnikkonna toetusel. Ning see ajakiri ei või olla mitte mõne kitsa, erilise rühmituse, voolu või põlve häälekandja, vaid kõigi loovate kirjanikkude ühine ettevõtte. Sellega kavaliselt mitte teatavaid sihte taotleb, vaid mitmekesine ja parlamentaarlik esitus käesoleva momendi kirjanduslistest otsimistest, püüdmistest ja saavutustest. Kuid seni ilmunud „Loomingu“ järele otsustades näeme, et tal on veel laialdasemad tegevusepiirid — ta valgustab ka üldise kultuuri ja teistesse kunstidesse puutuvaid küsimusi. Seega on „Looming“ omandanud laia-ulatuslised ülesanded, mille teostamine on huvitust pakkuv ja suuremat lugejakonda ligitõmbav.

„Loomingu“ eelkäijaile, meie senistele kirjanduskunsti ajakirjadele, on olnud omane mingi enesestõmbumine või terav opositsiooniline vahetõrje kaasajaga (nii esimeses suhtes ajakirjad „Noor-Eesti“, „Ilo“, kuna teisel teel on käinud „Murrang“ ja „Tarapita“), mis peletas eemale paljusidki. See oli tugevam, peaaegu tendentsiline ilme, mis on kadunud „Loomingu“ päevil hoopis täielikult. Viimses on kõike muud, kuid üldist tendentsi vaimu mitte. Meie oludes on viimne asjaolu paratamatult tarvilik, sest muidu ei saaks kunstiline ajakiri kuidagi pealvee hoiduda. Opositsionistide ja nende mõtteosaliste ringkond, kes toetaks seda, on väike, sest oodata toetust „nõogatavalt“ on mõttetu.

„Loomingu“ sisu langeb kahte suurde ossa: ilukirjandus ja artikkel. Mõlemad kunsti levitamises ülitähtsad. Nii esimesele kui teisele ei leidu meie ajakirjanduses avaldamisvõimalusi, kuna teatavate teoste sünnini kaotavad nad oma aktuaalsuse. Oma värskuse kui otsekohe kontakti suhtes publikuga jäävad siin täita ülesanded kunstilis-teoreetilisel ajakirjal. See võimaldab üle-elatavate elamuste ja meeolude otsekohest peegeldust enne kinninaelutamist, kui nad kaotaksid oma elulise värskuse.

„Looming“ ei avalda selles suhtes täielikku vastavust, vähemalt teoreetilises osas. Siin näib leiduvat esialgu enam vanemate tööde panipaikasid ja üldisi põhimõtete arutusi kui aja- ja päevakohaseid mõtteavaldusi ja sihtide määramisi. Kuid igatahes näitab „Looming“, missugusel teel liiguvad meie tänapäeva artikkel ja ilukirjandus. Siin ei ole enam niivõrt otsimistuhinat, uute sihtide rajamisi, vaid leidub seni saavutatute süvendamine ning üksikasjalisem väljatöötus. See on ilme, mis osutub üldiselt nii meil kui teistes kirjandustes sõja-aegade möödumise ja rahuliku töö saabumise tunnistajana.

Meie kirjanduses koduneb jälle realism, võime öelda „Loomingu“ ilukirjandusliste tööde järele. A. Kivikas, R. Roht, K. Rumor, J. Semper, P. Vallak j. t., kes osutunud teotsejaks viimse aja belletristikas, liiguvad selles sihis. Kuid seejuures avaldub tugev tung aine suurema läbitöötamise, stiliseerimise ja väärtustamise poole. Olgu märgitav seejuures eriliselt ta huvitunne möödunud ja olevaist sündmusist ning elamusist. Aine sidumine teatavate kaasaja nähtustega on saanud peaaegu otse päevakorraliseks.

„Looming“ kui meie kirjanduse üldine vastupeegeldus näitab veel, et meie kirjanikud kalduvad õige tugevasti arvustuslisele tegevusele. Nii pole ilmunud paarilt tooniandvamalt kirjanikult arvustusliste toodete kõrval ühtki ilukirjanduslist pala.

Kokku võttes tuleb öelda, et „Looming“ on meie perioodiliselt ilmuvast kirjanduses tervitatav ja rõõmustav nähtus. Juba ta olemasolu on suure väärtusega, rääkimata, et tal on ajalooline tähtsus meie ajakirjade ajaloos.

„Loomingu“ kõrval väärib mainimist „Agu“, kirjanduse, kunsti ja teaduse ajakiri, mis hakkas ilmuma möödunud aasta alul, mis suutis ellu jääda temaga ühel ajal tekkinud võistlejate „Aja“ ja „Euroopa elu“ hääbumise kõrval. Kuid kunstiliste nõuetega lugejale annab ta vaevalt põhjust rõõmustumiseks, sest tema sisu, mis töötas minna aasta alul õige väärtusliseks, muutus hiljemini ajaviidet pakkuvaks perekonna lektüüriks. Tasse on teinud küll kaastööd mitmed meie paremad kirjanikud, kuid see ei jaksa tõsta ta üldist tasapinda.

*

Meie avalik elu näeb harva suuremaid kirjanduse koosviibimisi, kirjanduslisi ringreise, nagu neid peetakse mujal kaunis sageli. Vististi olid tarapitlased esimesed,

kes korraldasid Eestis kirjanduslise ringreisi, millele on järgnenud paar katset teiste poolt. Nii aasta tagasi mingisugune „noorpoetide“ oma ning möödunud aasta augustikuus Aino Kallase ringreis.

Aino Kallas oli teinud katset enne kodumaal esinemist paaris kohas välismaal; see andis nähtavasti julgust talle õige suurepärase ringreisi-kava organiseerimiseks Eestis. Seejuures olid tal abiks meie teatrid, kelle osalisel kulude kandel see näis sündivatki.

Aino Kallas esines tervelt kaheksas linnas ning sai elava vastuvõtte osaliseks igal pool, nagu teatas ajakirjandus. See asjaolu laseb arvata, et on soovitavad sarnased ringreisid edaspidigi. Huvitunde suurendamises kirjanduse vastu on neil igatahes suured teened.

Mis puutub Aino Kallase esinemise sisulisse külge, siis oli see valitud igatahes küllalt vastuvõetavalt. Ta ringreisi üldine kava sisaldas novellid: „Bernhard Riives“. „Lasnamäe valge laev“ ja „Finis poeseos“, milledest kaks esimest eesti saatust kõige paremini tabavad. Bernhard Riivese lugu on sümbolne kehastus sellest, kuidas eesti talupoeg ajas sirgeks seitsesada aastat kestnud orjuse selja, ja „Lasnamäe valge laev“ on tähendussõna eesti rahva asjatust ootusest parema tuleviku, parema elujärje peale, mis pidi tulema kuskilt väljastpoolt; ent kui miski aitab tuua paremust ja lohutust, siis on see püsiv töö.

Need tööd leidsid oma võimsa meeoleu tõttu kirjanikus endas igatahes sõnaka, pateetilise ettekandja. Ja esitus oli seda mõjukam, et ta oskas neid peast edasi anda ning teha elustatumaks oma puhta diktsiooniga.

Möödunud aasta detsembri alule langes Juhan Liivi 10 a. surmapäeva pühitsemine, mis osutus läinud aasta suuremaks sündmuseks meie kirjanduslisis ringkonnis.

Vaevalt on leidnud meie kirjanikest keegi nii elavat sümpaatiat kui Juhan Liiv. Ja iseäranis ilmestus see ta 10 a. surmapäeva meeldetuletuses. Iga ajaleht pühendas talle kirjutuse, koolid ja noorsoo-ringid korraldasid Liivi-õhtuid. — Vaene kirjanik, oleksid sa aimanud omal ajal, missugusesse austusse tõstab sind hiljem järeletulev põlv! „Mind ärge austage iiales!“ ütlesid sa, kuid nüüd austab sind igaüks. Sa oled saanud nii tähtsaks, et isegi ministeerium määras koolides püha sinu mälestuseks! See olgu lohutuseks kõigile loovaile ja kannatavaile kirjanikele, et nende teod leiavad hindamist alles tulevikus.

Vaatamata rohkeile kirjutusile ei toodud Liivi elu valgustamiseks peale mõninga vähema teate uusi andmeid.

Mõni tähelepanemisväärne tera leidub K. E. Sööti kirjutuses „Eesti Kirjanduses“ ning G. Suits'u ja Fr. Tuglase memuaarides „Uudismaas“, mis suudavad asetada heledamasse valgustusse seni juba tuntudki külgi Juhan Liivis.

Kõne Juhan Liivi surmapäeva pühitsemisest tuletab meile meelde ühtlasi mitut surma läbi lahkunud kirjanikku möödunud aastal. 17. novembril suri Tallinnas Ed. Bornhöhe (Brunberg), meie vanemas kirjanikupõlves tuntum ja populaarsem kirjanik. Ed. Bornhöhe lõpetas oma kirjanduslise tegevuse kaunis varakult ja veetis oma vanaduspäevi Tallinnas. Ta oli isikliku elu poolest vähe tuntud, avalikust elust eemale hoiduv inimene, mispärast ta isiklikust elust paari viimase aastakümne jooksul vaevalt midagi teati. Ent ta töid luges kasvav põlv suure innuga. Tema surmaga esile sööstev lugupidamine näitas, missuguseil sidemeil oli ta seotud rahvaga.

Aasta esimesel poolel lahkusid elavate ridadest ärkamisaja kirjanikud Lilli Suburg ja Martin Lipp (esimene 7. veebruaril, teine 8. märtsil). Neil võimaldus näha eesti koja sündi, mille teostamiseks nad olid omal ajal teinud kihutustööd. Nende tegevus ulatub meie kirjanduse varasemasse katsetusisse kui näiteks Bornhöhe toodang, sellepärast sisaldab see ka vähe kestvat, vähe säilivat tänapäevale.

Eeltooduga oleks öeldud peaaegu kõik, mis silmapaistvat meie kirjanduslikes liikumises möödunud aastal.

Arthur Roose.

Eesti algupärane ilukirjandus 1923. 2

Ise suguse romaaniliigiga esineb Albert Kivikas oma sõjajutus „Ristimine tulega“. See tahab olla „romaan vabadosõjast“. Sellest sõjast on autor isiklikult osa võtnud. Raamatut võiks võtta lihtsalt sõjamälestustena. Kuid Kivikas on kirjanik, mälestuste tooresaine on temas kristallunud, on leidnud kunstilise läbitöötuse. „Ristimine tulega“ pole ikkagi ainult sõduri päevaraamat, vaid ilukirjanduslik teos.

Kui ma Kärneri „Bianka ja Ruthi“ kohta tähendasin, et seda teost ei saa esimeses joones romaanina võtta, eepiliste elementide kõhnuse tõttu, siis samuti tekib kahtlus Kivikase teose puhul, mis paiguti tundub rohkem väitekirjana, traktaadina „probleemi“ üle, kui ilukirjandusliku teosena.

Puudub „kangelane“, koondatud sündmustik selle peategelase ümber. Teos koostub lahtistest sõjapiltidest, episoodidest, kantud ja seotud ainult samast kirjaniku ideest, et ilmutada sõduri psühholoogiat ja vabadussõja äripäevast nägu. Kahtlemata oleks teos põnevuse poolest võitnud, kui Kivikas olukujutusliku ja üldise sõduripsühholoogia keskele oleks pannud mängima sügavamalt intrigeeritud peategelased. Kuid ka see tagaseinast koostuv romaan on küllalt huvitav ja kujukas, üksikuist episoodidest kasvab ühtlane tervik, sõduri elupilt ta vooruste kui ka pahedega, ja kui sel romaanil pole isik-kangelast ja isikusaatust, siis on selle asemel rühm-tegelane, mass-tegelane — selle väikese hulga näol, kellega koos elame üle kõik sissisõja hirmud, valud, rõõmud ja inimlikud naeruväärsused. Mass kui tegelane pole ammu enam võõras ei uuemas romaanis ega draamas. Võiks kõrvujooni tõmmata näiteks Henri Barbusse'i sõjajutustusega „Tuli“, kus ka puudub peategelaste ümber koondatud sündmustik, mida asendab laskekraavide lai avar elupilt, miljöökujutus vahelduvate episoodidega.

Kivikase romaani tõeline nõrkus seisab ta retoorilises liiglihas. Autor ei usalda iseenele maalitud elupildi küllaldast mõju lugeja peale, ta peab ikka jälle seisatelema, seletama ja targutama, peab oma ideed — et vabadussõjas ei olnud patriotismi, kangelasmeelt ega muud romantikat — juhtkirjaniku abinõudega esile tõstma. Kuid ikka jälle saab ta oma nõrkusest üle, kirjanik tõrjub jälle ajakirjaniku tagasi, ja romaan lõpeb mõjusa, nägemusliku lõppakordiga. Ja meie võime Kivikase teose „Ristimine tulega“ kohta öelda, nagu seda ka Kärneri „Bianka ja Ruthi“ kohta ütleme: nad pole eeskujulikud ega laitmatud romaanid, kuid neil on voorusi, mis nad aastatoodangu huvitavamate teoste hulka tõstavad.

Mait Metsanurga romaani nimi on „Taavet Soovere elu ja surm“, O. Luts nimetab oma jutustuse „Andrese elukäiguks“. Juba pealkirjadest osutub nende teoste laadisarnasus: see on isiku-elulooline kirjeldus, aluseks võetud karakter. Mõlemate ilm on maailmasõja-eelne. Ja mõlemate kangelaste ümber on joonistatud tihe sotsiaalne ümbrus.

Metsanurga „Taavet Soovere“ on mustkirjas valminud juba 1914.—1915. a., välispidise viimistluse saanud alles nüüd, ilmumise eel. Romaan oli oma ümbruse ja ühiskondliku „kliima“ poolest omal ajal nähtud oleviku kujutusena, nüüd, ilmumisega viibides, on ta pilt minevikust. Ta on pisut vananenud oma sõja-eelse elutundmusega ja

tundub kuuluvana meie kirjandusloo teissugusesse raami, kui on nüüdisaegne: võrreldagu ainult „Taavet Soovere“ passiivset, laiska voolu sama autori „Jumalata“ kirgliku rütmiga. Kompositsiooni seisukohalt on kirjanik oma tegelase unistustele liiga palju ruumi annud; nad on kõik muidugi väga karakteristlikud, kuid ometi äärmiselt ühetalised ja igavad oma kordumises. Siin oleks kärpimine teinud head.

Taavet Soovere inimkuju on ometi väga huvitav; ta on elavalt leitud, soojalt tuntud ja tema elukäik kisub kaasa. See romaan on kahtlemata napima ulatusega kui „Ennäe inimest!“ ehk „Jumalata“. Kuid ma pean seda romaani „südamlikumaks“ looks Metsanurga loomingu; see kurvakujuline idealist liigutab meid oma tähtede poole pöördud palgega ja lapseliku abitusega tegelikus elus.

Üks põhjavajunud karskuseseltsi kunstnik ütleb Taaveti haul, ta ei teadvat, kas maailm kadunule või kadunu maailmale kohane ei olnud ja kas ta siin (näitab käega maa poole) või seal (näitab käega taeva poole) kodu on leidnud. See pooljoobnud karsklane on Taavet Soovere karakteri ja tungid lühida formulina kokku võtnud. Taaveti unistused ulatusid ikka taevani, kuid samal ajal tahtis ta ikka jälle ka maapealset karjääri teha, inimestest austatud ja kummardatud olla. See on selle Taavet Soovere, selle eesti mäpoisist Don Quijote'i omapärasus, et ta ühtlasi ka Sancho Pansa oli ja et viimase elutarkusest ei jätkunud don-qui jotlikkude suurkavatsuste teostamiseks. Taavet Soovere on kehastunud saamatus, sest et ta tegelikus elus toetub fantastilistele ja olematuile andmeile. Esimest korda saab see realistlikkude nõrkustega idealist millegiga hakkama, milles ta mitte oskamatum pole kui teised ja mida esimest korda ta elus tõsiselt võetakse — see on, kui ta — sureb.

O. Luts'u jutustuse peategelane Andres on Metsanurga Taavetiga võrreldes kui inimene palju hallim, värvitum, iseloomutum; Andrese karakter näib olevatki ei mitte midagi erilist enesest kujutada. Kui Taaveti rinnas põleb kärsitu tuluke, mis teda sunnib rühkima ideaalide, suurte ülesannete poole, siis Andresel puudub see romantiline sisemine tung täiesti, tema lihtsalt satub ühest seisukor-
rast teise, teda tõukavad ikka olud, teda viivad edasi ikka „head inimesed“ — ta on täielikult oma ümbruse produkt. Sellepärast on täiesti õigustatud, kui see ümbrus, mis peategelast kujundab, nii laialdasele ja üksikasjalikule kirjeldamisele tuleb. Lutsul on siin võimalus peategelase

kõrval tuua tosin kõrvaltegelasi, kes kõik elusalt nähtud ja elavalt kujutatud, kes pole mitte lihtsalt statistid, vaid inimesed oma isikliku saatusega, ja kõikide nende inimeste käekäigud arenevad kõrvuti Andrese elukäiguga, põimuvad üksteisega, sünnitades omaette ilma, terviku. See Lutsu inimeste alaline liikuvus, hulgaline arenemine — igaüks oma erisaatuse piirides — on kaunis haruldane voorus meie jutustustes ning tuletab meelde Knut Hamsunit tä hilisemais meistrikäpsis aastais. Muidugi meetodiliselt.

Mis selle jutustuse läbilugejale silma torkab, on ta ebaproportsionaalne kokkusead. Andrese elukäiku alustatakse pika ja tiheda lapse- ja õpiaastate sissejuhatusel, umbes nagu vene realistid alustasid oma 500—1000-leheküljelisi suuri romaane. Kuid romaan ise on selle sissejuhatusel järel kaunis sõre ja tilluke: seal on armastus ja abielu ja võõrdumine — mõnekümne lehekülje peale kokku surutud. Loed seda kui episoodi, aga ometi on see jutustuse lõpp, ja raamatut käest pannes oled pettunud, et see Andres nii kergesti ja odavalt su käest on ära libisenud. Jääb tundmus, et jutt on enne ära lõpetatud, kui ta ise lõpeb, ja et see, mis nüüd lihtsalt on jutu lõpetamine, just oleks pidanud olema alles romaan ise, käsitatud mitte paari joonega, vaid laias, üksikasjalikus eluvoolus. „Andrese elukäigu“ õige romaan oleks olnud suur romaan, mida aga meie kirjanikud ei läbe kirjutada. Nad alustavad teinekord niisuguse näoga, kuid siis tuleb tüdimus — ja lõpp on juba ratsahobuse seljast kirjutatud. Rohti „Mjneviku“ puhul oli samuti võimalus seda nähtust märgistada.

Kuid siiski — see kompositsiooni ebatasasus ei pea meie eest varjama Lutsu kui jutustaja, kirjeldaja ja kujundaja voorusi, mis selles teoses erilise küpsusega esile tulevad. „Andrese elukäik“ on kirjutatud sooja, pehme, intiimse koloriidiga, selle impressionistliku realismiga, mis maalib elupildi ta äripäevases tõe-olus, kuid ometi immutab ta mingi sisemise soojusega, mis tõe-elu karme kontuure sulatab ja elust teeb inimliku muinasjutu.

Mööda minnes nimetan veel Richard Kullerkupu romaani „Sõja vingus“. Sündmustik on paigutatud ilma sõja ajajärku, mängib osalt frondil, osalt sama-aegses Tallinnas. See on proletaarlise jume ja mõtteviisiga romaan, mis rõhutud klasside elust ja kannatusist toob paiguti kohutavaid, traagilisi pilte. Selles romaanis on tendentsi, kuid autor ei tõuse elu tooresainest üle, selle kunstiline käsitlemine on abitu, teos jätab valmimatu mustkirja mulje.

Eriti lohakas ja maitsetu on paiguti stiil, mis ei vasta ainele ja ilmutab autori püüet edvistada oma teadmistega, mis aga mõjub täiesti võimatult. Näiteks, kui laseb mõnd liht ja koolitamata sõdurit mõlgutada mõtteid kuulsais võrdluis Rooma ajaloost. Kullerkupp on juba mõnda aega rasket võitlust pidanud kirjanduslikkude loorberide pärast, kuid senini on need ikka liiga kõrgele rippuvaiks jäänud.

Novellikogudest oleks mul nimetada ainult Hermann Jänese „Taevaminek“ ja Joh. Üksi „Kummalised novellid“.

Jänese on noor algaja, kelle lüürilis-šentimentaalsele proosale raske on läheneda küpsusenõuetega. Ta on parem seal, kus jutustab mõne anekdoodi elust, kuid siingi on ta juhtumustes kinni. Ta sulg on alles värvitu ja iseloomutu, „Taevamineku“ kunstiline tasapind vastab pigemini kooli noorsoo ilukirjanduslikule suleharjutusele.

Üksi „Kummalised novellid“ pealkirjadega, nagu „Nägemused pudelis“, „*Delirium tremens*“ ning „Viirastused ja vaimud“, käsitavad joomatõbe, vaimuhaiguse jne. eriala ja huvitavad rohkem arsti kui kirjandusekriitikut.

Kui A. Kitzbergi „Neetud talu“ maha arvata, esinevad kõik suuremate näidendite autorid debütantidena: tõesisulise draama alal A. Tammann, J. H. Talomaa, koomilise draama alal A. Kitzberg ja Milli Mallikas. Ühejärgulisi on kirjutanud Sophia Vardi, Kullerkupp, M. Aitsam, võib-olla veel mõned teisedki.

Tammanni „Koidikul“ mängiti Tallinnas juba vabariigi teisel aastapäeval, nüüd on ta, neli aastat hiljemini, ka trükis ilmunud. Autor nimetab seda „näitelavaliseks skitseks“; see on näidendi kavand, mis märgib ära poliitilise tagaseina, iseseisvuse eelpäevade kronoloogia ta tähtsamail pöördepunktidel, kuid ei süvenda mingisuguseid individuaalseid draamatilisi konflikte ega püüa kujudele anda inimlikku sisu ega karakterit väljaspool patriootilisi tundeid. See on noore vabariigi esimene paraadnäidendi tüüp ta vabadusepäeva pidu-meeleolude lavaliseks pildistamiseks, mille patriootilised teened täiesti varjavad ära kunstilised esemed, kui neid siin üldse peaks leiduma.

Ka Talomaa „Igavene elu“ on ühel varemäl hooajal oma tuleproovi laval vastu võtnud, ja tema käsi ei ole sel puhul mitte kõige halvemini käinud. Nagu juba pealkirjast selgub, käsitab näidend suurt probleemi — igavese elu küsimust. Kohe alguses põrkavad kokku kaks ilmavaadet, kiriklik ja teaduslik — õpetaja ja arst. Dr. Oomann tunnustab ainult üht igavese elu vormi — igavesti elada oma järeletulevas soos. Nüüd on ta aga oma ainsa lapse, poja,

surma läbi kaotanud, sellega ka võimaluse igavesti elada. Jääb veel lootus minija peale, kes hiljemini tõepoolest töötab vanale Oomannile lapselapse kinkida. Neljandas vaatuses selgub, et noorik pole rase oma kadunud mehest, vaid selle sõbrast; Oomann ei kannata põrutust välja ja sureb. Viiendas vaatuses selgub ometi, et laps noorelt Oomannilt on ja vanal Oomannil — peale surma — avanevad igavese elu väljavaated.

Selle näidendi peahuvi ja raskus seisab ta tähtsas ja tõsisel ainesel, probleemil, mispärast ka näidend lugemisel rohkem imponeerib kui laval. Lavalist mõju nõrgendab näidendi väljavenitamise viide vaatusse, igasuguste täitestseenidega, ja siis on ka viimane vaatus — epiloog — näidendi seisukohalt üldse küsitav. Näidend lõpeb neljandas vaatuses kurbmängu-põrutusega — Oomanni surma ja ta igavese elu kokkuvarisemisega. Viies vaatus näitab aga, et kogu see tragöödia on olnud ilma-aegne, on põhjendatud väikesel eksitusel. Neli vaatust on kurbmängulisele tundmusele rajatud — viies vaatus on komöödia. Talomaa „Igavesel elul“ on kaks lõppu — traagiline ja koomiline; see riisub näidendi elutundmuselt ta ühtluse ja jätab lõpuks kahepaikse tundmuse.

A. Kitzbergi „Neetud taluga“ jõuame koomilise draama alale. Selle komöödiaga avati „Estonia“ teatri käesolev hoo-aeg, ja kui arvustus näidendi hindamisel ka lahku läks, oli pooldamine siiski kaugelt suurem; näidend pani enese laval maksma ja püsis kindlasti repertuaaris.

Kui draamasid sageli lugemiseks kirjutatakse ja nii paljud neist — kõigiti kirjandusliku väärtusega — kunagi (ehk väga harva) näitelavale ei pääse, siis vaevalt pääseb komöödia oma loomu poolest lugemise kaudu tarvilikule mõjule; õigele elule ärkab ta alles näitelaval. Komöödia, mis lavale ei kõlba ja laval püsima ei jää, on surnult sündinud komöödia. Draamal on see hea omadus, et ta — toetudes nõndanimetatud kirjanduslikule väärtusele — tohib teatraalses esinduses isegi raske ja igav olla (nagu seda on paljud klassilised teosed), et raskepärasuse- ja igavusetunne teinekord osutub just kunstilise tõsiduse ja sügavuse üheks kaasomaduseks. Kui aga komöödia julgeb olla raské ja igav, siis on see ta vabasurm. Seepärast oleks ekslik komöödias rõhutada puhtkirjanduslikku momenti samal määral kui draamas. Komöödia saatus ripub esijoonel ta teatraalsest eluenergiast, lavalisest elurõõmust; see teatralne võib ebakirjanduslik olla, kuid sellega veel mitte ebakunstiline.

Mis Kitzbergi „Neetud talusse“ puutub, siis kannab teda kõige pealt juba valitud aine — mitte küll uus, kuid ikka veel aktuaalne: isatalu kängumine linnakultuurist rikutud talulaste tõttu, kes kodus parasiidielu elavad ning unistavad „neetud talu“ rahakstegemisest ja pesast väljalendamisest. Siit selle rahvatüki tõsitraagiline aluspõhi ja tervendav pedagoogiline tendents. Selle näidendi koomika ja huumori eest hoolitsevad „haritud lapsed“, kes on tugevasti karrikeeritud ja ironiseeritud, kuid põhijoontes ometi pole ebatõelised. „Neetud talu“ viib meid kõigile tuttavasse ilma ja paljunähtud olukordadesse, ja see teeb selle komöödia kergesti lähedaks ja koduseks. Vähem usaldame juba selle näidendi positiivseid kujusid, seda suurt optimismi ja idealismi, mis pisut kergete abinõudega võidule pääseb ja nii kiires korras „kõik asjad heaks käänab“. Et see pööre siin rohkem dekreetide lugemise kui dramaatilise võitluse kaudu areneb, siis jääb mõndagi põhjendamata või on kergelt põhjendatud. Kuid siingi peame konstateerima, et komöödia põhjenduste peale kergemalt vaatab kui draama, et siin mõnestki motiivist võib kergesti üle libiseda, mis draamas tunduks otsekohese ebatõena. „Neetud talu“ on rahvatükk, nagu neid sageli leidub, ja mitte ainult meil. Siin on oma jagu kodumaa-armastust ja südameleigutust, oma jagu huumorit ja pilget, oma jagu õpetust, moraali ja kasvatust. Ja seda vana head eesti usku, et kuidas ka oli, kuid lõpuks voorus ikka pääseb võidule. Sügavam ja tihedam kriitika leiab „Neetud talust“ vahest rohkemgi puudusi, kui mina siin olen põhijoontes märgistanud, eriti kui näidendit ta puhtkirjanduslikus profiilis vaadelda. Kuid meie teater on ühe läbilööva ja kiiresti rahvalikuks saanud lavateosega rikastunud, mis meile lähemal seisab kui mõnigi välismaa sisseveo-kaup. Kui Kitzberg oma „Neetud talule“ veel sellesarnast lisa saadaks — meil oleks põhjust ainult rõõmustuda.

Möödunud aasta teine suurem komöödia on Milli Mallika „Demobiliseeritud perekonnaisa“. Et ma isiklikult Milli Mallikale lähemal seisan, kui see arvustajale viisakas, siis näib mul väga vähe pinda olevat selle teose puhul midagi niisugust öelda, mis väljaspool usaldust teeniks. Kuid ma teen siiski katset võimalikult usaldusvääriline olla.

„Neetud taluga“ võrreldes on „Demobiliseeritud perekonnaisa“ märksa eitavama arvustuse osaliseks saanud; kahtlemata peab ta siis esimesest hulga nõrgem ja kergem

olema. Näidend on alles hiljuti oma tuleproovi „Estoonia“ laval üle elanud. Nagu esietendusel selgus, pani näidend enese lavaliselt maksma, kuid ühtlasi tulid näitlikult ilmsiks ta puudused. Eriti õpetlik oli mulle paarist eelproovist osavõtmine. Kõige pealt selgus, et näidend ettekandeks liiga pikk on, — üksik vaatus tarvitas mänguks 1¹/₄ tundi, ja alles kärpimiste ja tempo „vajutamise“ kaudu jõuti viimaks 55 minutini, mis veelgi on väsitav. Siis selgus veel: kui üksikuid stseene harjutati, olid need omaette kenad, hakkas aga näitejuht neid vaatuseks ritta siduma, ei olnud nad enam nii kenad. Nad ei olnud üksteisega — tegevuse edasikandmiseks — küllalt läbi põimitud. On liiga palju ajajärgu ja kujude karakteristikat, mis laval tundub venitamisena; selle ballasti all kannatavad eriti esimene ja viimane vaatus. Siin tuli kärpida, eriti viimases vaatuses, kuid kärpimisega üksi pole võimalik kompositsioonilisi nõrkusi täielikult kõrvaldada.

Siis selgus veel üks puudus, mida kriitikute keegi pole senini nimetanud: ekspositsioon jookseb liiga sügavale komöödia südamesse, jättes lahendamiseks vähe ruumi ja aega. Eeskujulikus komöödias, kui ta on kolmevaatusline, peaks ekspositsioon lõpule viidama esimeses vaatuses; Milli Mallikal läheb ka veel teine vaatus suurel määral ekspositsiooni tähe all, ja kui kolmandas vaatuses vana Mardik teotsema hakkab, kulub veel pool vaatust ära, et teda kui võõrast Iisraelis näidendi ekspositsiooniga — s. o. perekondlikkude suhetega — eriti informeerida. Need on kõik tähtsad tehnilised, kompositsioonilised puudused, mis juba üksikult võttes võiksid näidendil elu maksta. Kui need puudused laval siiski katastroofiliseks ei saanud, siis peab teosel ka mõningaid voorusi olema. Siin peaks enne kõike nimetama komöödias joonistatud elupilti ta ajavaimu karakteristikaga, mis oma põhisituatsioonides ilmutab kaasaegse publikumi juures kandvust. Selle aluspõhja kaaluvust toonitas muu seas Ed. Hubel „Loomingus“. „Vaba Maa“ arvustaja H. V. leiab erilist kandvust dialoogis, s. o. puhtsõnalises huumoris. Mulle isiklikult näib, et komöödia lavalist mõju tõstavad tugeva situatsioonikoomika ja sõnalise huumori kõrval ka näidendiujud, millede koomiline karakter on kaunis teravalt joonistatud, seega näitlejale pakkudes võimalust oma osast midagi teha. Selles arvamises toetab mind nimelt „Päevalehe“ kriitik N. A. Nimelt jagab ta ohtrat kiitust näitlejatele ja ütleb erandit tegemata kõikidele, et nad oma osades on olnud kenad. Autori teeneid nende kenade

kujude juures küll ei nimetata. Kuid iseenesest mõisteta-
valt peab järeldusele tulema, et kui ühe näidendi ette-
kandel kenad kujud otse massiliselt esinevad, siis ikka
autor ka selles kenas asjas pisutki süüdi on, sest tema
on ju nende kujude leidja ja looja, näitleja ainult teostab
autori nägemused lavaliselt.

See oleks kõik, mis mul tõsiasjalist oleks märkida
„Demobiliseeritud perekonnaisa“ teatriliste võimete kui ka
ebavooruste kohta. Et see näidend oma üldise põhitooni
poolest kergema komöödia liiki kaldub, siis vaevalt otsitakse
selle liigi juures sügavamaid „puhtkirjanduslikke“ väärtusi.
Ta on meile läheda ajajärgu ja ajavaimu karakteristika —
moodsa perekonnaelu groteskses läbilõikes, tugevasti karrikeeritud kujudega.

Möödunud aastal on ilmunud ka mõningad ühejärgulised.
Teatri seisukohalt on ühejärgulistel üsna vähe tähendust,
kutselises teatris satuvad nad õige harva repertuaari, ja häid
ühejärgulisi kirjutatakse üldse vähe. Ühejärguliste koht on
tavaliselt sega-eeskavaga piduprogrammis.

Sophia Vardi on ilmutanud kolm ühejärgulist, kolm
„kevade miniatüüri“, üldtiitli all „Sirelid“. Neist kõige
kahvatum ja nõrgem on esimene „Täna oleme vabad“, mille
ainuke vabandatav koht oleks mõne naisgümnaasiumi lõpetajate
lõpupidul. Teise miniatüüri nimeks on „Appertseptsioon“. See
on psühholoogilise eritlusega novellike dialoogivormis, lavaliselt
vaevalt edukas. Kõige rohkem dramaatilist soont on kolmandal
miniatüüril „Kohtamised pargis“, põhitoonilt romantiliselt
ironiline. Kokkuvõttes on see rohkem targutavalt nokitsev kui
kujundav kunst, verevaene ja literaarne.

Siis on minu kätte puutunud veel Rich. Kullerkupp'u
ühevaatusline draama „Tantsjanna“ ja M. Aitsam'i kahe-
vaatusline näitusenali „Koerakasvatuse eriteadlane“. Kuller-
kupp on tosinale leheküljele koondanud nii palju toorust,
metsikust ja ebainimikkust, et seda on raske usaldada, veel
vähem kunstiliselt maitsta. Aitsam naeruväärstab mõningaid
näitusenähtusi ja tüüpe ning ta „Koerakasvatuse eriteadlane“
leiab vist maa-näitelavadel kõlapinda.

Kõige peale tagasi vaadates võiksime tulla järgmisele
kokkuvõttele. Meie lüürika on möödunud aastal olnud vaikne
ja noorte algajate kantuna ilmestuv. Näitekirjanduse alal on
märgata küll elavust, kuid veel mitte küpsust; on ju siingi
tegu debütantidega. Kõige sisukam, tuumakam ja kunstiküps-
sem on möödunud aastal olnud jutustava ilukirjanduse
toodang, kuid siingi tohiksime

nõuda suuremate ülesannete lahendamist, kui seda suudab taotella meie tavaline väike romaan. Krooniliseks saanud kirjastusekriis halvab endiselt kirjanduslikku loometööd ja väljapääsu neist painajalikkudest oludest pole esialgu näha. Heledaks täheks oli möödunud aastal „Loomingu“ korralik ilmumine. Kui see ka käesoleval aastal edasi kestab, mida loota võib, siis leiab osa värskest produktsioonist kuukirja kaudu teed avalikkuse ette, tõstes elevust ja kirjanduslikke huve.

(Lõpp.)

Hugo Raudsepp.

Kaleviste muna.

Neusi rahvalaulude kogus „Estnische Volkslieder“ leidub esimesena laul Kaleviste muna = „Das Ei der Kallewingen“. See laul on koguni imelik oma iseloomu poolest ega ole ta jaoks teisendit rahvasuust leidunud. Laulude lisamärkustes teose lõpupoolel on selle laulu kohta tähendus tehtud, et Kreutzwald selle laulu Pihkva kubermangust on üles kirjutanud, see tähendab Setumaalt, kuigi kohta lähemalt ei ole ära märgitud. Teistele Pihkva kubermangust Kreutzwaldi üleskirjutatud lauludele on küla juurde lisatud, kust laul üles kirjutatud, ja need külanimed juhatavad meid Setumaale. Iseloomulik, et Kreutzwaldi ütluse järele Setumaalt üleskirjutatud laulud peale väikese erandi sugugi setu keeles ei esine, vaid tavalises kirjakeeles. Juba see nähtus kuulutab, et Kreutzwald setu lauludeks nimetatud laule on moonutanud; veel enam valdab meid see arvamine, kui nende laulude sisu tähele panna, mis sagedasti setude mõtteid ega muude eesti rahvalaulude arvamisi ei avalda.

Eelnimetatud laul algab sellega, et „Põhjakotkas, kurja lindu, pesitas Saaremaa pädajas“. Kuna esimese värsi vastu tehnilisest küljest ei saa vaielda, võib seda enam sisuliselt. Kotkast nimetatakse „kurjaks linnuks“. Ei ole mingisuguseid andmeid, mis seesugust epiteeti õigustaksid kotkale andma. Rahvalauludes esineb kotkas ülepea harukorral ega avalda iseäralikku kurja iseloomu. Käesolevas laulus saab ta küll niisuguse epiteedi, aga laul ei avalda eeldusi selleks epiteediks; seega on täh. epiteet siin täiesti asjata.

Järgmised salmid kuuluvad: „Pesitas Saaremaa pädajas Kalevi kalju keskeella“. Mõlemad värsid on tehniliselt täiesti vigased ja puudulikud. Kotkas lastakse

Saaremaal pesitada Kalevi kalju keskeella. Paar Kalevi kivi tuntakse Saaremaal, aga mitte Kalevi kaljut. Ehk aga on kivi luuleliselt kaljuks nimetatud? Säärasel puhul lonkaks ometi värsijalg.

Neljas värss kuulub „Kolm oli muna pesidas“ ja sellele järgnevad viies ja kuues: „Kaks oli kotka naise muna, kolmas Kalevi kabeda“. Kõik need kolm on vigased värsid; kõige pealt võimatu sõnakuju „pesidas“, kuna seal ometi „pesassa“ peaks seisma. Iseäralik kuulub ütlus „kotka naine“. Kuuenda värsi „Kalevi kabeda“ peaks tõlke järele otsustades „Kalevi naise“ tähendama. Seitsemenda värsi „Kaleviste pesamuna“ ei täida jällegi värsitehnika nõudeid. Keeleliselt ja tehniliselt on seega 7 värsi hulgast ainult esimene õige.

Järgmine osa jutustab, et kotkas lennanud Soome- maale ja sealt Saksamaale. Arvesse võtmata sõnakuju „lendsid“ võib nende kahe värsiga leppida. Siis järgneb:

Mina salaja pesale,
Vötsin Kaleviste muna,
Kandsin katteril kaldale,
Veeretin vehmeril venele,
Tötsin paadil koduje,
Purjotes pereme parvele.

Esimene rida: „Mina salaja pesale“, niisama järgmine „Vötsin Kaleviste muna“ ei ole värsitehniliselt õiged. Ülepea tundub koguni imelik ütlus „Kalevi naise muna“, sest siin näikse lugu nii mõeldavat, nagu oleks Kalevi naine selle muna munenud. Küll kuuleme rahvalauludest, et munast inimene kasvanud, aga et inimene munenud, see on uudis, kuulub Kreutzwaldi oma leiduste hulka.

Viimases osas katsub Kreutzwald Kalevala maailma loomist jäljendada. Sellekohaseid aineid leidub Eestiski, kuid kahjuks ei ole Kreutzwald neid tarvitanud, vaid ise selle osa moodustanud. Seal loeme: „Sattus muna mere põhja, lopsatas kalju kandelikku.“ Mõlemad salmid värsitehniliselt puudulikud. Teises reas sisaldab „lopsatas“ ühe liigse silbi. „Kandelikku“ on Kreutzwaldi oma tehtud sõna, niisama kui eespool „moondelikku“. Muna purunemise järel laulab Kreutzwald:

Seal sain koorest sõjalaeva,
Teisest koorest kaubalaeva.
Koore kildest kaubapaadid.

Esimene rida neist on jällegi vigane, niisama kui järgnev:

Audund muna moondelikku.

Edasi laulab Kreutzwald :

Pani päeva paisumaie,
Kuu kuma kosumaie ;
Tõusis rebust Kõrgesaari,
Munavalgest Tütarsaari,
Muna tuumest teised saared.

Teine ja kolmas värss selles lõpuosas lonkavad jälle, kuna muud värssid korda lähevad.

Tõsi on, rahvalauludes leidub — peale Virumaa omade — rohkesti värssitehnilisi vigu, kuid kogu Kaleviste muna laul tunnistab, et selle värssitehnilised vead Kreutzwaldilt põlvnevad, kui ka viimastes värssides vähe rahvalaulude kaja tunda.

Setukestele on Kalevipoeg tundmata suurus, niisama ei ole ma neilt sõnakuju „Kaleviste“ tabanud, nagu see Kreutzwaldi ülemalnimetatud laulus esineb. Selle asemel puutume Setumaal, aga ka mujal Eestis kokku sõnakujuga „kalevine“, mis tavaliselt „poisikesega“ ühenduses, näiteks : „Kelle ma kütsin kustutama? Kalevise poisikese“ (Kreutzwald-Neus, Mythische und magische Lieder, lhk. 64).

Setu lauludest leiame tihti „Kalevise“ poisikese, kuid Kalevise asemel ka „kallevise“, „kaluvuse“, „kalõvõse“ poisikese. Kuna Helmes lauldakse, et üks Kalevipoeg ruttas tuld kustutama (Eesti Kultuura II, lhk. 257), nimetatakse Räpinas kustutajat „kaleviseks“ poisikeseks.

Kes läts kirge kistutama?
Kalevine poisikene.

(Setukeste laulud I, 122.)

Liiva külast üleskirjutatud teisendis öeldakse sama sündmuse kirjeldamise puhul :

Kedäs iks kutsi kistutama?
Kalevutse poisikese.

(Set. I. I, 125.)

Teises laulus lastakse väike kalõvinõ poisikõnõ (Set. I. II, 818) ehk ilma väikese epiteedita (Set. I. II, 819, ka Set. I. I, 501) suvel saani teha talviseks kosjasõiduks.

Ühes jaanipäeva-laulus kõneldakse Järva sakslasest Jaanist, keda ühtlasi „kaluvuseks“ poisikeseks nimetatakse:

Jaan iks Järva säksolane,
Kaluvune poisikene,
Tohi-i ta tulele tulla.

(Set. I. II, 1392.)

Teisel puhul on see „kalevine“ poisikene Kalmu-neiu laulus keegi Peeter :

Peeter peentü, mees madali,
Kallevine poisikene,
Tegi kaara kalmu peale.

(Set. I. I, 44.)

Kuna Peetrit, meest madalat „kalleviseks“ poisikeseks nimetatakse, saab Maie, matal neitsikene, „kalevase“ kabukese nime vääriliseks:

Maie, matal neitsikene,
Kalevane kabukene. (Set. 1. I, 548.)

Teisal on Maie ainult matal neitsikene ja Kaie kaval kabokene (Set. 1. I, 200) ja niisama veel mujal.

Ühes Helbi küla laulus öeldakse:

Kõrval umma mull üks siididse susare,
Kalõvatse kabokese. (Set. 1. II, 1467.)

Omast kogust olen veel „kalevise peiukese“ leidnud:

Kesse toob kalad meresta?
Kalevine peiukene.

Noorik tänab peiu isa, tänab

Kalevista kaasa taati.

Olgu viimaks veel üks Kreutzwaldi üleskirjutus nimetatud, kus öeldakse:

Sääl olli jõggi kullane,
Kalla sisse hõbbesene,
Kalla kuddo kuningline,
Kalla marri kallevine,
Somus Tara ie suggune.

(Verhandlungen der Gel. Est. Gesellschaft II, 2, lhk. 54.)

Selles laulus tehakse koguni kala mari kaleviseks. Kuid selle lauluga ei saa midagi tõendada, sest ta on Kreutzwaldi oma sepišetud.

„Kalevine“ esineb rahvalauludes igatahes mõnelgi puhul ainsuses; selle sõna mitmust otsime tulega peale Kreutzwaldi kirjutatud Kaleviste munas.

Hämaraks jääb „Kaleviste“ sõna tähendus rahvalauludes. Seletust ei ole suutnud laulikudki anda. Dr. Hurt ei tea selle sõnaga midagi peale hakata. Setu laulude 122. seletades kirjutab ta: Ein Knabe, dem das noch nicht genügend erklärte Epitheton „kalevine“ gegeben wird. Ja 1392. nr. all esineva kaluvuse poisikese puhul ütleb ta: das räthselhafte Epitheton.

Rahvalauludes esinevat „kalevine“ sõna tähele pannes näib mõnikord, nagu oleks meil siin tegemist Kaleviga või Kalevipojaga, see on, nagu oleks Kalevipoja asemele mingisugusel põhjusel „kalevine poisikene“ pandud. Tei-

sed salmid tähistavad aga selgesti sinneraamat, et siin Kalevipoeg ei või küsimusse tulla. Mis Kalevipoeg on „Peeter peenü, mees madali“ ehk koguni „Jaan, Järva saksolane“? Ei ole veel kuulnud, et keegi sakslane Kalevina või Kalevipojana esineks.

Prof. E. N. Setälä on tähelepanu selle peale juhtinud, et Ingeri rahvalauludes samasugune ütlusviis leidub (Finnisch-ugrische Forschungen X, lhk. 72):

Kalervikko poissikaine
Keitti kullat kattilassa jne.,

lauldakse Kuldneiu valmistamise laulus, kus Kalevala Kuldneiu tagujaks Ilmarise teeb, kuna Eestis samasisuliste laulude järele kas sepp, vend, Jaan, Juhan, Jüri, Hans, Mart või muunimeline isik esineb (Eesti rahvalaulud, 3, Kuldnaine).

Teises Ingeri rahvalaulus jälle öeldakse:

Kalervikko poisikkaine
Kilkutti kotoisen usta jne.

Kalervikko Ingeri rahvalauludes vastab igatahes meie Kalevile; seega võiksime ütelda: Kalevi või Kalevine poisikene. Sel põhjusel oletab prof. E. N. Setälägi, et meie rahvalauludes „kalevine“ Kalevipojaga kokku kuulub (Finn.-ugr. Forschungen X, lhk. 110). Tähendab Kalev tõesti midagi üle teiste käivat, nagu väidetud, leiame hõlpsamalt seletuse sellele „mõistatuslikule“ ütlusviisile; poiss on vaimu ehk jõu poolest suur, suursugune poisike. Kuid niisugusel puhul ei esineks ta ikka päris Kalevina, nagu enne nimetatud Peeter ja sakslane Jaan juba selle vastu kõnelevad. Olgu veel tähendatud, et prof. Setälä arvates on ingeripoolses „Kalervikko poissikaises“ eesti mõju märgata. Sõnakujud „poisikkaine“ — vahel ka „poisikkene“ — on eesti sõnakujud, mis tingimata Eestist Ingerisse on rännanud, s. o. eesti ütlusviisist „kalevine poisikene“ on tekkinud.

Mitmuseline sõnakuju „Kaleviste muna“ on seega ainult Kreutzwaldil. Lõppotsus on see: Neusi Eesti rahvalaulude kogus nr. 1 all leiduv laul on kõike muud, kuid mitte õige rahvalaul. Nimetatud laul kannab enesel selgesti Kreutzwaldi sule pitsarit.

M. J. Eisen.

Looduslooline kirjandus 1923. a. ¹⁾

Möödunud aastal ilmunud looduslooline kirjandus tuleb oma sisu poolest järgmiselt liigitada: 1) õpperaamatud, 2) abiraamatud ja loodusloolised lugemikud, 3) rahvalikud ehk populaarteaduslikud raamatud ja 4) lastening noorsoo-raamatud.

I. Õpperaamatud.

1923. a. ilmunud õpperaamatud on algkoolile määratud. Enne üksikute uute õpperaamatute hindamist peame üldisi nõudeid selgitama, mis moodis pedagoogika uuele koolile õpperaamatute suhtes üles seab.

Uuema pedagoogika, eriti eksperimentaalpedagoogika saavutustest on meile tähtis see asjaolu, et lapse vaimline arenemine, tema kujutlusilm ja mõtlemisviis tunduvalt lahku läheb täisealise inimese vaimuilmast, ja seda rohkem, mida noorem on laps. Seejuures ei või meie last vaimliselt kuidagi viisi kui täsinimest vähendatud kujul vaadelda, vaid peame silmas pidama neid iseärasusi, mis lapse vaimlises arenemises ette tulevad. Laps vajab konkreetset kujutlusainet, kuna abstraktsed mõisted lastele teatava eani võõrad on ja nende tarvitamine piiratud peab olema. Lapse loomulik mõtlemisviis on sünteetiline, mis nõuab induktiivset aine käsitusviisi. Täpsad määrangud, definitsioonid, ei ole lastele kaua aega jõudu mööda ja nende tarvitamine enne aega oleks pedagoogiline eksisamm. Tähtis tegur kasvatuses on huvi. Looduseõpetus võib seda huvi rohkem pakkuda kui mitmed teised ained, aga selleks peab ka õpperaamat huvitav olema. Kuiv, eluta õpperaamat faktide, määrangute ja üldmõistete koguna ei suuda selleks kaasa aidata. Siin on tarvis elav, ilus, isegi luuleline keel ja lapsele arusaadav, kaasakiskuv sisu. Kõige rohkem huvi võivad lapsele pakkuda loodusenähtused tema ligemast ümbrusest, ja õpperaamat peab aitama lapsi looduseelule ligidale viia. Kõige selle juures ei tohi kunagi unustada lapse isetegevuse arenemist, seda tähtsamat kasvatuslist algnõuet.

Neist mõtteist teeme järelduse, et õpperaamatu sisulise iseloomu määrab see vanadusaste, millel raamat tarvitusele tuleb. Algkooli õpperaamat ei või olla keskkooli

---

1) Kõnena esitatud Eesti Kirjand. Seltsi aasta-koosolekul 16. III. 1924.

lihtne lühendatud õpperaamat, ta peab meetodiliselt hoopis teisiti kokku seatud olema, sest muidu ei vastaks ta lapse vaimlise arenemise astmele. Selle vastu patustatakse tihti.

1923. a. ilmunud õpperaamatud, mis siin kõne alla tulevad, on järgmised:

1. J. Lang: Füüsika õpperaamat algkoolile. 3. par. trükk. K. a./s. „Varrak“. Tallinnas 1923. 144 lhk. Hind? Aine valik ja järjestus on praegu maksva loodusloo-õppekava järele läbi viidud. Sellele lisaks on võetud veel mõned küsimused, mille kohta autor eessõnas tähendab, et need on „mõeldud paremate õpilaste huvi rahuldamiseks, kuid mitte üldiseks käsitamiseks klassis“. Sellega võib täiesti nõus olla. Samuti on õige autori teinegi seisukoht, et õpperaamatu, omalt poolt rõhutasin küll, et nimelt füüsika õpperaamatu ülesanne on abiks olla õpilastele klassis läbitöötatud aine iseseisval kordamisel. Selle tõttu on raamatu seletused kokkuvõtlikud ja lühikesed, mis täiesti põhjendatud.

Kui algkooli õpperaamat tohiks olla lihtsalt keskkooli õpperaamat lühendatud ja vähendatud kujul, siis ei oleks meil „F. õpperaamatu“ kohta palju öelda. Aga just seesugune õpperaamat ei ole algkoolile kohane, ta peab meetodiliselt keskkooli õpperaamatust erinema.

Seletuskiri loodusloo õppekavale füüsika osas rõhutab tarvidust tutvustada õpilasi algkoolis lihtsamate igapäevases elus kui ka looduses ettetulevate nähtustega. Loomulik oleks seepärast ka seesugustest nähtustest toas, klassis, köögis, õues jne. välja minna ja nende seletamisel füüsikalistele lausetele ehk seadustele jõuda. Säärane meetod vastaks lapse psüühilisele ja teataval määral ka teaduse ajaloolise arenemise käigule. Katsed peaksid algastmel peajasjalikult täiendava abinõuna teenima, mitte aga alusena. Näit., loomulik oleks kehade paisumise selgitamisel aluseks võtta kas või ratta vitsa pealetõmbamine sepi-kojas, mida lapsed maal kõik näinud, jää pragunemine pakasel ajal, vee ruumala suurenemine teemasinas, köögikatlas jne., ja nendele vaatlustele täiendavaks selgituseks oleksid tuntud lihtsad katsed. Samuti oleks meetodiliselt õigem olnud ka soojuse juhitavuse nähtused kõige pealt näit. köögis, toas ahju juures, looduses üles otsida või leida optilised läätsed prilliklaasides või teistes tuttavais optikariistades ja sellest juba üldse läätsede kirjeldusele üle minna. Raamatus esineb seesugust käsitusviisi harva,

füüsikalised nähtused looduses kui ka igapäevases elus on tagaplaanil ja leiavad omale koha ainult küsimusis ja ülesandeis. See tähtsam „F. õpperaamatu“ puudus tulebki meie arvates sellest, et algkooli õpperaamat on üldiselt keskkooli oma lähendusena võetud. Meetodiliselt siin vahet ei ole, ja see on eksitus. Oleme näinud üht füüsika õpperaamatut (Drenteln), mis meetodiliselt teisiti kokku on seatud, ja see oli huvitav raamat.

Edasi tekib isegi küsimus: kuivõrt otstarbekohane üldse on algkooli õpperaamat füüsika jaoks eraldi. Meie arvates ei ole õige, kui algkoolis on iga õppeaine harul oma raamat: see tooks asjata kordamise ja aine killustamise, mis ei leia algkoolis põhjendust. Ja tõesti, füüsika õpperaamatut läbi vaadates leiame sealt palju küsimusi, mis harilikult teises kohas täielikuma käsitluse leiavad, näit. mõõtmised ja mõõdud matemaatikatundidel; temperatuuri muutumine aasta jooksul, selle kõver — maateaduses; ilma ehituse kirjeldus — inimese kehaehituse käsitlusel. Muidugi on kordamine tarvilik, aga mitte uue aine käsitlusena, nagu see raamatus ette nähtud. Mõõtude tarvitamiseks näiteks oleks küllalt mõõtude tabelist kas raamatu eesotsas või lisas, kust õpilased tarvilised andmed ise leiaksid (isetegevuse nõue!). Samuti ei ole sugugi õigek kohal 5. õppeaasta kursuses kuu ja päikese varjutuste käsitlemine, mis sünnib loomulikult 6. õppeaastal maateaduse-tundidel füüsikast saadud teadmiste põhjal. Tõepoolest, kust saaks õpilane 5. klassis mõisted maakera ja kuu orbiidist ja nende sõlmedest jne., millest õpperaamatus räägitakse.

Ka üksikute küsimuste kohta mõned märkused. Tihti jäävad nähtuste või katsete tagajärjed seletamata sellest seisukohast, mis tähtsus on neil elus ja looduses, näit. vee paisumise iseärasused, vee aüramine j. m. Häälelainete tekkimise seletamisel on võetud võrdluseks vee lainetamine, mis muidugi otstarbekohane ei ole. Võrdleva võnkumise sageduse määramiseks on võetud juhulised arvud $c = 24$, $a = 40$ (soovitavam : do, la) jne. See võte ei too lihtsust ega selgust. Kui juba oleks tarvis algkoolis võnkumiste sageduste vahekorrad anda (ma isiklikult ei arva nii), siis arvudega, mis vastavad do = 1, ja peale selle põhiheli võnkumiste arv la = 435. Muidu võivad need arvud segada, sest tegelikult ei ole vastavatel toonidel seesugust võnkumiste arvu.

Laätsede abil kujutiste saamist selgitavad joonised on ebaõnnestunud: täielikku pilti kirde käigust ja murdu-

misest läatsest algkoolis anda ei ole võimalik. Jällegi tundub siin keskkooli õpperaamatu mõju. Tahtmata tuleb meelde selles küsimuses tuntud Zingeri õpperaamat, kus see haruldaselt lihtsalt ja näitlikult on läbi viidud. Veel vähem on vastuvõetav algkoolis vormeli $\frac{1}{d} + \frac{1}{f} = \frac{1}{F}$ tarvitamine (61. lhk.).

Baromeetiline gradient maapinna ligidal võtta on siiski õigem 10,5 m ehk isegi 11 m kui 10 m. Ka ei või täpsaks lugeda lauset: kuiva ilmaga on õhurõhumine harilikult kõrge, vihmase ilmaga — madal. Õigem oleks just ümberpöörduvalt — õhurõhumise mõju ilmade kohta toonitada.

Ülesannete ja küsimuste kohta on juba tähendatud, et paljud neist oleksid õieti käsitluse aluseks pidanud olema. Peale selle on küsimustes üks didaktiline puudus, mis üldse õpetajate juures ette tuleb, nimelt, väga mitmed on vormuleeritud nii, et algavad küsimusega: k a s? Säherdune küsimisvorm ei ole didaktiliselt õige ja õpetaja ei peaks seda sugugi tarvitama. Selle asemel, et küsida: „Kas on võimalik kaalumise abil kehade pindala leida?“ peaks küsima: „Kuidas kaalumise abil kehade pindala leida?“ ehk lihtsalt: „Leida kaalumise“ jne. See nõue on põhjendatud eksperimentaalses pedagoogikas. Katses õhukaalu leidmiseks soovitatakse 100 gr. vett võtta. Otstarbekohasem oleks hästi vähem, 10—15 gr, sest mida kergem kolb ühes veega, seda paremini õnnestub katse, kui puuduvad küllalt tundlikud kaalud.

Üldse aga olgu tähendatud, et katsed on valitud lihtsad ja näitlikud, mis algkoolis iseäranis tähtis. Ühe asjaga aga ei saa me kuidagi leppida — see on katsete kirjeldusega hariliku kirjaga tekstis, mis õppimiseks määratud. Katsete kirjeldus ühes joonistamisega peab olema õpilase iseseisev töö katsetegemisel klassis, ja seda teevad õpilased alati suure huviga. Ühtlasi paneb säärane meetod õpilasi ka hoolega vaatlema, mida ei oleks, kui katse kirjeldus on juba raamatus valmis. Peale selle on katsete kirjeldamises raamatu tekstis veel suurem hädaoht: õpetajad jätavad katsed hoopis tegemata. On aga katse tehtud, oleks täitsa asjata õpperaamatus selle üksikasjalikku käiku kirjeldada. Katsete kirjeldusel kujul peab ära jääma kõigist loodusloolistest õpperaamatuist. Nende koht on õpetajale määratud käsi- raamatus, mis õpetajale katsete korraldamisel juhatust

annaks, ehk õpperaamatu teksti lisa, loomulikult raamatu lõpus praktiliste tööde korraldamiseks õpilastega. Igatahes oleks katsete päheõppimine ebapedagoogiline võte. Peab siiski tunnistama, et kõnealuses õpperaamatus on selles suhtes edusammu märgata ja paljude katsete juures on antud ainult kokkuvõtte saadud tagajärgedest.

Kõige parem on raamatus viimane osa: elektrist ja mehaanikast, ehk küll siingi tundub mõnes kohas puudulik ühendus tegeliku eluga. 6. aasta lõpul on tõesti võimalik ka algkoolis ainet käsitleda sarnase meetodi järele, nagu see pärast keskkoolis sünnib.

Trükivigu on vähe. Olgu mõned neist: vakk rukkeid kaalub 20 naela (15. lhk.), inimese keha pind 2 m^2 (85. lhk.). Muidu on raamatu välimus rahuloldav, ainult joonised ei ole iga kord selged.

Kokku võttes võiks ütelda, et kuigi „Füüsika õpperaamat“ uuema pedagoogika nõudeid täielikult veel ei rahulda, võib teda kasuga algkoolis, peaaesjalikult 6. õppeaastal tarvitada, kuna 4. ja 5. õppeaasta kursuses on meetodilised puudused suuremad.

2. Kogermann-Mahlstein-Männik: Looduseõpetus. Ühtluskooli V õppeaasta. K./ü. „Loodus“ 1923. a. 239 lhk. Hind 150 mk.

Raamatu kokkuseadjad on püüdnud kõik V õppeaastasse määratud loodusloolise aine ühes raamatus esitada, mis põhimõtteliselt õige, muidugi siis, kui me endise loodusloo-õpperaamatu tüübiga tahame leppida. Aine ulatus vastab enam-vähem õppekavadele; aine järjestus muidugi tähtis ei ole, sest see jääb õpetaja hooleks. Ühtlasi tarvis rõhutada, et ka aine valikus võib ja peabki õpetajal vabadus olema, ja raamatus antud esindajate asemele võib õpetaja julgesti teisi oma kodukoha looduse järele valida. Kodumaa loodusvarad on raamatus leidnud tarvilist hindamist, samuti on püütud ka ühiskondade põhimõtet silmas pidada, mis õppekavade aluseks võetud.

Raamatu hindamisel asume meie jälle nende meetodiliste nõuete seisukohale, mis ülalpool toodud. Aga siin peatume ka üldse raamatu tähtsusele loodusloo, iseäranis tema bioloogilise osa õpetamisel. Üldine arvamine meie endiste harjumuste sunnil on, et ilma õpperaamatuta ei või ka loodusloo õpetus edukas olla. Selle arvamisega võime ühineda ainult ühes osas: ka uuema pedagoogika põhimõtteil töötades ei saa kool tõesti ilma raamatuta läbi, kuid raamatu ja raamatu vahel on suur vahe.

Hariliku õpperaamatu tüübi kohta loodusloo ja ise-
ärani bioloogilise osa õpetamisel võib ütelda, et õieti
pole põhjust kurta seesuguse õpperaamatu puudumise üle
algkoolis. Õpperaamat kergendab õpetaja tööd, aga ei
ole kahtlust, et õpperaamatu tarvituselevõtmine viib suu-
rema osa õpetajaid, kes loodusloo õpetamises küllalt vilunud
ei ole, looduse õpetuselt raamatu õppimisele.
See on ju nii loomulik: miks hakata ennast vaevama
vaatlustega, õppekäikudega, katsetega, kui õpperaamatus
kõik on peenuseni seletatud? Sellepärast arvan, et tõsisele
loodusloo õpetajale ei tee põhimõtteliselt muret õpperaa-
matu puudus, ja selle tarvituselevõtmisel tuleb väga tagasi-
hoidlik ning arvustav olla.

Vastu tulles uuemaile meetodilistele nõuetele on au-
torid püüdnud oma raamatusse uuendusi sisse võtta, mida
varemini ei olnud. Tähtsam neist on vaatlused ja
ülesanded iga üksiku aine käsitlusel. Vaatluste kava
on tükide ees, sest peab ju vaatlus looduseõpetuse alu-
seks olema. See on nii. Aga vaatluste kava „Loo-
duseõpetuses“ ongi tema nõrgem koht. Suuremat osa
vaatlusi ei saa üksiku õppetunniga siduda, sest nad nõuavad
pikemat aega, tihti terve aasta või rohkemgi. Paljud vaat-
lused tuleb korduvalt teha, et neist alust saada õppetun-
nile. Ja tõesti, ühtelugu tuleb vaatluste kavas ühe ja sama
tunni puhul ette nii kevadisi, suviseid kui ka sügiseid ja
talviseid vaatlusi; näit. kartul (105. lhk.), rukis (110. lhk.),
seemnete idanemine (99. lhk.) jne. Ja selge on, et võimatu
on vaatlusi nii korraldada ja tundidel käsitleda, kui autorid
seda mõtlevad. Vaatluste materjal peab tunniks juba aeg-
sasti muretsetud olema; aga kust õpilane võib seda teada,
mida üldse tuleb vaadelda, kui selleks üldine kava puudub?
Vaatlused p ä r a s t aine käsitlemist tunnil ei ole aga õigel
kohal ega anna soovitavaid tagajärgi.

Viga on siin meetodiline, sest vaatluste kava koht ei
ole mitte õpperaamatus, kui see oma ülesandeks võtab
peaasjalikult asjade ja nähtuste kirjelduse, nagu käesolevgi
õpperaamat. Küll aga on täiesti mõeldav ja soovitav
uus koolis õpperaamat või abiraamat ainult vaat-
luste koguna, kusjuures õpilased kõik vaatlused ja kirjel-
dused iseseisvalt või õpetaja juhatusel annavad. Mujal
maail tuntuks seesuguseid raamatuid, näit. Saksamaal
R. Seyfert „Naturbeobachtungen“. Vaatluste korraldamisel
tuleb võtta aluseks koguni teised põhimõtted: nende
hulgas on tähtsam see, et vaatlused tuleb korraldada
a a s t a - a e g a d e järele ja vaatluste aeg kavas tuleb isegi

kuude järele ära näidata. Arusaadav, et ühe ja sama objekti või nähtuse, näiteks mõne taime või linnu elu vaatlused kestavad pikemat aega, kas terve suvi, aasta või koguni mitu aastat. Vaatluste kokkuvõtte tehakse õpilaste poolt klassis, kirjutatakse üles — ja õpperaamatu ülesanne säärasel kujul, nagu seda „Looduseõpetus“ pakub, kaob ära. Vaatlused „Looduseõpetuses“ ettenähtud kujul muutuvad — võib julgesti ütelda — nende õppimiseks, lugemiseks õpperaamatu järele ja ei täida oma otstarvet, õppetööd loodusega siduda. Säärast loodusloo õpetamist me eitame.

Küsimused ja ülesanded õppetükkide lõpul on vastuvõetavad kordamis-abinõuna. Vaatluste ja küsimuste hulgas on siiski õige mitmed puudulikud oma sisu ja välise vormi järele (ka on palju sõnaga „kas“ algavaid küsimusi), kuid nende üksikasjalikuks arvustamiseks ei jätku siin ruumi.

Füüsikalises osas tuleb ka selle raamatu arvustusel eitavale seisukohale asuda katsete üksikasjalistel kirjeldustel. Siin pean kordama sedasama, mis olen varem inigi loodusloo-õpetajate kongressil ja eespool „Füüsika õpperaamatu“ puhul katsete üksikasjaliste kirjelduste kohta tähendanud. Nende koht ei ole õpperaamatus.

Suureks puuduseks „Looduseõpetuses“ on selle raamatu keel. Ta on kuiv, abstraktne, eluta. Võtke kas või esimene lause raamatust: „Nimeta nähtused, mis sa kõrva abil vastu võtad? Missugused hääle avaldused meeldivad sulle?“ jne. Ja pealegi on see vaatluste kavana antud! Üldse patustab raamat algusest kuni lõpuni üldmõistete rohkuse poolest, mis teevadki raamatu keele raskeks. Lastele peaks olema ka oma moodi karistuseks lugeda ja õppida, kui iga lause algab: võtame, teeme, kaalume, paneme — ja kui selle juures midagi ka ei „tehta“. Oleks vist küll juba aeg loobuda sellest endisest õpperaamatu keelest, mis õpilase huvi looduse ega looduseõpetuse vastu küll kuidagi viisi ei suuda kasvatada.

Rohkem rahuloldav on „Looduseõpetuse“ keemia ja mineraloogia osa. Aga üldises kokkuvõttes ei julgeks me sellele raamatule soovitus laiemale tarvitamiseks koolides anda. Kui räägitakse õpetajate puudulikust ettevalmistusest, siis ei paranda seisukorda ka see õpperaamat. Nii-sugusel korral võiks „Looduseõpetus“ ehk õpetajale abiks olla, et ta ise tema järele aine ja vaatlused läbi töötaks. Lapsi parem vabastatagu selle raamatu järele õppimast.

(Pooleli.)

Joh. Kõis.

Kalevipoja sängid.

2

Kassinurme säng.

Bertrami tuntud viiest Kalevipoja sängist esineb Palamuse kihelkonnas Kaarepere vallas Kassinurme säng viimena, mille ta 65 sammu pika ja 35 sammu laia ning umbes 40 versta Tartust, umbes 1 versta Tallinna maanteest kaugel ütleb olevat (Wagien, lk. 7).

Preili Adeele Jürgensi poolt kohal ettevõetud järelevaatamist mööda on säng kihelkonna loodepoolses osas, Patjala ja Kassinurme küla vahel Kassinurme mägedes „Saaremaa“ talu krundis, talust ida pool umbes 0,5 km, Kassinurme mägede läänepoolisel äärel. S ja N pool otsas on vallid. Ümber sängi on, nagu oleks seal ka kraav olnud. Niihästi põhja kui lõuna pool otsas on pealt ümmargused mäed. Sängil on W külj järsem, kuna E-külj vähe rohkem libamisi läheb. Siit viib kitsas seljandik 47 m pikkuselt mägedesse. Kassinurme mägedes on mitu kolusarnast auku, milledes vesi sees. Üks seesugune on sängi N-poolse otsa lähedal; selle augu ringmõõt on 58 m. Teine auk on seal ligidal; selle ringmõõt on 85,44 m.

Kalevipoja sängist allpool, mägede nõlvadel on põllud. „Saaremaa“ talu omanik Juhan Peik rääkis, et põllud olnud ennemalt kõrgemal mägedel, siis tulnud kundes süsi ja üks käsikivi pool maa seest välja.

Rahva jutu järele maganud Kalevipoeg siin. Üks kolusarnastest aukudest olevat tema silmapesu-kauss. Teiste jutustuse järele olevat need augud Kassinurme mägedes Kalevipoja hobuse kabjajäljed. Sängil kasvavad külgedel põõsad ja peal kuused.

Kalevipoja sängile on Kaarepere Tuletõrjajate Selts aia ümber ehitanud ja ta rahva-aiaks muutnud, kus suvel pidusid peetakse.

Voodi ligidal Ehavere nõmmes kasvab kruvisarnane kuusk. Rahvajutu järele tahtnud Kalevipoeg aiavitsa väänata, pistnud aga mingil põhjusel otsa maa sisse; maas hakanud vits kasvama ja vitsast kasvanud see keeruline kuusk.

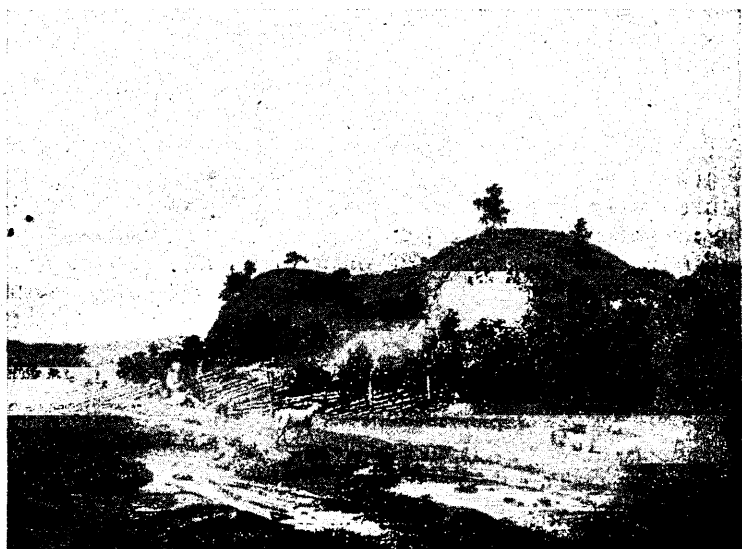
Luuu säng.

Palamuse kihelkonnas Ehavere veski ligidal Amme jõe kaldal on liivaseljandik, mille põhjapoolne tipp kannab Kalevipoja sängi nime. Seda sängi tunneb juba Bertram, tähendades, et 1835. a. mets seda sängi ümbritsenud ja

voolav vesi — vist jõgi mõeldud — pooltehti ära hävitanud; peats puuduvat, kuna jalgots olevat hästi säilinud.

Preili A. Jürgensi teadete järele leidub see säng Amme jõe kaldal metsas ja käib NO—SW poole. Amme jõgi voolab umbes 100 meetri kaugusel sängi põhjapoolse küljega paralleelselt. Kalle on jõe poole 10° . Enne on jõgi sängi äärde ulatunud. Sängi kõrgus on põhja pool 13,25 m, idas 15,5 m, kalle põhjas ja idas $30-45^{\circ}$.

Sängis tuntakse tüüpilist linnamäge, mida kraav jätkuvalt seljandikust eraldab. Kraav on 127 m pikk ning 7,25 m lai ja piirab sängi SO—SW-ni. Sängi SW-küljel

Kalevipoja säng Alatskivil.

on 44 meetri pikkune kaitsevall. Kaitsevall ja kraav kuuluvad selgesti, et siin muistne maalinn on olnud. Sissekäik on valli alguse lähedal. Valli seespool ääre ligidal kasvab üksik suur mänd.

Praegune Nava mõisa ja Ehavere veski vaheline tee on sängist umbes 17 m kaugel. Kiva ei ole ümbruses näha.

Kohalikud elanikud nimetavad kohta niihästi Kalevipoja sängiks kui ka linnamäeks. Igatahes väidavad nad, et Kalevipoeg selles sängis muiste maganud.

Alatskivi säng.

Alatskivi vallas Pealtsekivi veski lähedal. „Aluseks on loomulik liivakaskruusane moreenküngas. Otsad on nähtavasti kunstlikult kõrgemaks tehtud. Samuti on vist ka edelapoolset külge järsemaks tehtud ja madalikku kraaviks süvendatud. Nimetatud külje kallak on 27°. Kirde pool voolab, sängi jalga alatasa õonestades, Alatskivi jõgi. Kahel pool otsas on 2,3 m kõrged kuhelikud, mida rahvas patjadeks nimetab. Sängi laius keskelt umbes 32 m. Sisemine pikkus padja jalast padja jalani 100 m. Padja laius umbes 16 m. Kagu pool jätkub säng 63 m pikkuse seljandikuna sohu,“ seletab sängi uurija A. Tiitsmaa.

Bertram nimetab Alatskivi sängi kõige tähtsamaks ning lõunapoolsemaks. Igatahes ei ole ta kõige lõunapoolsem, küll on tast aga kõige rohkem kirjutatud. Seda tunnevad juba Kruse (Urgeschichte, lhk. 178), Bertram (Wagien, lhk. 6) ja Veske (Sitzungsberichte 1876, lhk. 163—164). Bertrami seletuse järele on sängi ligidal leiduv küngas sedaviisi tekkinud, et sängi valmistamiseks toodud liivast natuke kuuehõlmast maha varisenud. M. Veske teate järele maganud vägimees selles sängis, pea künka loode pool otsas, jalad lõuna pool otsas kõrgemal kohal, jalad ometi ulatunud künkast nii kaugele maha, et tallad sohu puutunud. M. Veske nimetab sängi 120 sammu pikaks, 50—60 sammu laiaks.

M. Veske teatab, et Alatskivi mõisa omanik krahv Stackelberg lasknud seda küngast kaevata ja leidnud, et see on inimeste kätetöö. Prof. Kruse kirjutab, et tema 1843 seda sängi uurinud. M. Veske teate järele leidunud 1870. a. ümber seal „Kalevi“ talu, mis kirikuraamatuis ometi teist nime kannud. Selle väga vana perekonna liikmed elavat veel Alatskivil ja kandvat nime Kalev.

Meeri säng.

„Nõo kihelkonnas Meeri vallas, „Lokutaja“ kandikohast umbes 1 km edela pool metsas leidub Kalevipoja säng. Sängi pikkus S-N on 100 sammu, laius W-O on 20 s. S poolt on mägi kõrgeim (4,3 m) ja kallaku järskus suurim — 15°. N pool langeb säng 5° nurgi pikkamisi alla.“

Rahva seas tuntakse seda kohta Kalevipoja sängi nime all väga vähe. Sellepärast ei ole imestada, et Bertrami „Wagien“ Meeri sängi ei tunne. Löwis of Menari „Burgenlexicon“ lhk. 17 ainult mainib J. Jungi järele Kalevipoja sängi Meeril, ei tea tast aga peale nime midagi

muud. Ka „Kalevipoja esi-isad“ vaikivad Meeri sängist. Arvasin, et Meeri säng sama on kui seal lähedal leiduv Kalevipoja iste, kuid prl. Riisbergi uurimistest selgus, et Meeri säng on omaette ja iste omaette olemas.

Kalevipoja iste.

Nõo kihelkonnas Meeri vallas „Hiire“ talu heinamaal, „Lokutaja“ kandikohast umbes $\frac{1}{2}$ km kirde pool, Elva jõe kaldal. Suur osa istmest on raudtee ehitamise puhul ära lõhutud. Säilinud on N-S sihis 50 sammu ja W-O sihis 40 sammu suur ümmargune küngas, mis künka jala lähedalt mööda voolava Elva jõe pinnast umbes 4,2 m kõrgem. Küngas on praegu põllu all. Istme ees on kaks suurt jalajälge näha.

Seda istet tunneb juba Bertram. Ta võrdleb kohta amfiteatriga ja ütleb istme 50 sammu pika ja 36 sammu aia olevat (Wagien, lhk. 9).

Rahvajutu järele istunud Kalevipoeg sellel toolil, jalad aga ulatunud Elva jõkke. Teisendi järele pesnud Kalevipoeg sellel toolil istudes jalgu Elva jões.

Poka säng.

Selle sängi kohta annab preili Karu järgmise kirjelduse:

„Võnnu kih. Poka-Mäksa vallas Melliste külas „Saare“ talu maal on n. n. Lingutusemägi. Rahvajutu järele on mäel linn asunud, kuid vajunud maa alla — linna elanikkudele karistuseks kurjuse eest. Mägi on üles kündmata, sest kündmise ajal kostnud hääl maa alt: „Ära aja puru silma!“

Mägi on suur ja jätab täiesti vanä linnamäe mulje. Asub nõlvakul, mis algab Voore mäe tagant ja ulatub Luutsna ojani. Mägi on nõlvakust palju kõrgem ja järsem, ta ehitus reljeefselt märgata. Mäe põhjaks on seega oru nõlvak. Orus on kaks järve: Poka ja Lavatse. Poka juures lahkub org kaheks umbes 50° nurgi. Lingutusemäe siht on N 60° — S 240°. Ida pool on nimetatud org, siis lausmaa, 320° all N-W pool on Luutsna jõgi (õigemini oja). Lõunas jällegi täielik lausmaa, samuti ka põhjas. Mäe jalalt minev oja jaguneb varssi vähe põhja pool kaheks oruks, jättes keskele kõrget maalappi „Saare“ taluga. Kindel, et siin on tegemist Luutsna jõe oruga, mis kaheks lahkudes Luutsnasse langes, keskele saart moodustades, mida seal

asuva talu nimi tunnistab. Kaks ülalnimetatud järve oru põhjas on jõe jäänused. Ka oru põhjas mäe jalal olev kraav tunnistab oma taimestikuga jõe endist olemasolu. Mägi on pikergune; N-otsast on siht (mäe pealt) „Saare“ talu katuse viilule N 30° ja Poka mõisa valge aida otsale S 195°. S-poolsemast otsast on „Saare“ talule siht N 25° ja Poka mõisa valge aida otsale S 190°. Mäest lääne ja põhja poole on sõõrjas vallitaoline moodustus. Samuti põhjapoolsemas otsas 20° all ka mingisugune eelaste. Mäe kõrgus oru põhjast on 9—10 sülda. Üle oru olevast nõlvakust on kruusa-auku kaevates ühe inimese teate järele ka luid leitud.“

Kirjanduses ei ole seda linnamäge seni Kalevipoja sängiks nimetatud, aga ometi olen rahva suust teateid saanud, et kohale vahel see nimi antakse. Et sängi nimi haruldasem, vähem tuttav, see seletab asjaolu, miks koht seni selle nime all veel ei ole esinenud.

Lääniste säng.

Lääniste sängi kohta on Võnnu kihelkonna arheoloogiliste andmete kirjeldaja prl. Karu arvamist avaldanud, nagu ei kutsuks rahvas kohta Kalevipoja sängiks, vaid oleks see nimetus alles kirjanduse kaudu tekkinud. Pean tunnistama, et ma rahva suust ometi selle nime olen tabanud, kui ka enam harukorral. Eestlased ei võinud kirjandusest nime omandada, sest et kirjandus seda sängi ei tunne. Isegi oma „Kalevipoja esi-isades“ 1920 ei ole ma seda sängi maininud. Kuid sellegi poolst ei saa me teisiti, kui peame Lääniste sängi teiste sängide hulka arvama, vaatamata selle peale, et ta vähem sängi kuju avaldab kui mõni muu säng. Aga rahva seas on sängi nimi osalt tarvitusel ja sellepärast jätame Läänistegi linnamäe Kalevipoja sängiks. E. Laid nimetab „Eesti muinaslinnades“ (lhk. 101) Lääniste sängi Kalevipoja sängi kujuliseks, mitte aga päris sängiks. See säng esineb tal ainult linnamäe nime all.

Lääniste sängiga lõpeb peipsi-poolne sängide rida lõunas. Selle sängi kohta annab preili Karu järgmise kirjelduse:

„Võnnu kih. Ahja vallas Lääniste külas „Kiltre“ talu maal on mägi, mida rahvas l i n n a m ä e k s nimetab. Mäe kunstlik algupära on kindel, sest ta asub madalal jõelammil, kus nii reljeefne kõrgendik ebaharilik. Mäge on mõned ka

Kalevipoja sängiks nimetanud ta sellekohase kuju tõttu. Nimelt seisab ta madalamast lamedast ja kõrgemast kupli- (padja-) taolisest osast koos. Mäe pikkus sihis N-S. Laius 04. Mäelt „Lipsoni“ veskile on siht 5200⁰ ja Lääniste koolimajale N 25⁰. Lamedama osa pikkus 56 m (kallaku all sellest 12 m), ta laius 32 m, kõrgus 5—6 m ja kalle on 40⁰. Kõrgema osa pikkus 24 m (sellest ka 12 m kallaku all), ta laius 19 m ja kõrgus lamedamalt osalt 4 m. Üldse aga on kõrgema jao kõrgus maapinnast 9—10 m. Selle osa kallaku järskus on lamedamale osale 20⁰, maapinnale aga 45⁰. Üldse on siis mäe pikkus 80 m.

Mäe jalalt 6—7 sammu kauguselt algab vallitaoline moodustus, mis läheb mäe põhjapoolsemast otsast sihis 5—10⁰. Koolimaja kõrvaliste hoonetega asub just vallil. Valli pikkus 444 sammu (1 samm 73 sm). Koolimaja kohalt on valli laius 36 sammu, valli kalle koolimaja juurest jõeale on 50⁰ ja kõrgus sealt kohalt 10 m. See on sama kõrge kui mäe kõrgem koht. Koolimaja õues on leiukoht. On leitud palju ehteasju: sõrmuseid, preese, käevõrusid, ka sõjariistu. Kuhu asjad on jäänud, ei teata. Mäel on praegu vana kreeka-katoliku usuliste matusepaik.

Mäega rööbiti jookseb ida pool Ahja jõgi. Nii asuvad mägi ja vall täiesti jõe kaldal; viimasest on jõgi koolimaja kohal palju ära uhtnud. Mäe läänepoolsem külg on madal, ärakuivanud soo ja alles siis järgneb Ahja jõe loomulik veer. Vanade inimeste mälestuses on see läänepoolne piir veel mädasoo olnud, mis inimestki pole kannud. Arvata-vasti on siit ka mägi veega (lisajõega?) piiratud olnud. Ahja jõgi olla sellel kohal enne väga sügav olnud ja jõgi pole külmanud sealt kunagi kinni. Sellel kaitse-abinõul ei puudu strateegiline tähendus. Teispool jõge on vallitaolist moodustust märgata (Mihklipalus). 3—4 versta jõge mööda allapoole on „Utsko nina“, rahvajutu järgi endine maalinn.

Rahvas nimetab ainult esimest osa linnamäeks. Arvan, et see kõik on üks ja sama ehituseühik. Üht mäeks ja teist valliks pidada — selleks ei ole küllalt vahet. Vahekoht aga näib ühendavat Ahja jõge mäe läänepoolsel osal olnud veega. Mõni kaitsevall just veeteel.“

Saadjärve säng.

Äksi kihelkonnas, Elistverest Saadjärve mõisa viiva maantee ääres. Saadjärve salust ida pool tõmbab „Linna-mäe“ talu alal üks iseäraline kõrge küngas möödasõitja

tähelepanu enese peale. Rahvas kutsub teda linnamäeks, Kalevipoja sängiks ja ka Kalevipoja hauaks.

Mäe tekkimise kohta jutustatakse R. Nõmme teatel järgmist: Kalevipoeg olla siin Elistvere ja Saadjärve mõisa ümbruses soode ja järvede vahel sortslastega sõda pidanud, sest järvedesse olnud hea Kalevipojal sortslasi uputada ja neid niisama ka mädasoodesse pilduda, kust nad enam välja pole pääsnud. Korra seesugusel sõjakäigul tahtnud Kalevipoeg ühest mädast soost, „Lavasoo“, teed läbi teha ja hakanud Saadjärve mäest põllega liiva kandma. Kui ta aga soo äärde saanud, katkenud põlle paelad ja liiv kukkunud sinna paika maha. Kalevipoeg olla vihastunud ja loobunud tee tegemise mõttest, kuna sellest esimesest põlletäiest see mägi saanud.

Saadjärve Kalevipoja tool, iste

(Schlüteri pilt 1846. a.)

Mäe kõrgus ulatub 10 süllani, laius samuti ja pikkus umbes 20 süllani. Mäel on sarnasust sadulaga: kahelt poolt otsad on kõrgemad, kesksaik märksa madalam. Ida poolt küljest on mägi nii järsk, et ainult osaval ronijal on võimalik üles pääseda.

Pri. A. Jürgensi teadete järele piiravad linnamäge põllud. Selle aluseks on moreen, mis suundub kagust loodesse. Ümber linnamäe on nähtavasti kraav olnud. Kahel pool otstel on vallid. Kagupoolne vall on seestpoolt umbes 0,8 m ja väljastpoolt 2,14 m kõige kõrgemas kohas ja 0,75 m kõige madalamas kohas; laius 7—8 m. Loode-

poolse valli juures on rida pajasarnaseid auke, mis umbes 0,57 m sügavad. Kagupoolse valli juures on kiva, nelinurka maa sees. Linnamäe kõrgus umbes 33,5 m.

Sängi asemel kõneleb F. Kruse Fählmanni järele Saadjärvel Kalevipoja toolist (Urgeschichte, lhk. 183). Tool on suur kalju Äksi ja Kukulinna vahel; sellel toolil olla Kalevipoeg puhanud ja kalju sellest puhkamisest nõjatooli kuju omandanud. Tool on 1¹/₂ inimese kõrgune, seljatagusega ja kahe toega mõlemal pool küljel käte jaoks. Tooli kohta puuduvad prl. Jürgensil teated.

Kanavere säng.

Põltsamaa kihelkonnas Kanavere mõisa maal on Kalevipoja säng ehk Kantsimägi, mida ka Rõngasmäeks kutsutakse, sest tal on rõngataoline väliskuju. Ta on keskkohast sile ja tasane, 60 sammu pikk ja 20 sammu lai. Selle W-poolisel osal on kõrgem koht, mida Kalevipoja peapadjaks hüütakse, seletab J. Jung „Muinasaja teaduses“ II, lhk. 202.

Kahjuks ei ole meie arheoloogid seda sängi paremini uurinud. E. Laid oma Eesti muinaslinnades ei tea sängist ka rohkem kui seda, mis J. Jung kirjutanud. Imelikul viisil ei nimeta preilid H. Allik ja E. Markus, kes suvel 1923 Põltsamaa kihelkonda arheoloogiliselt uurisid, Kantsimäge sugugi Kalevipoja sängina; vist ei kuulnud nad seda nime rahva suust.

Rapla säng.

Rapla kihelkonnas Ohekatku vallas algab üks mäeahelik, mis ida pool kuni Lelle rajani ulatub ja 5 km pikk on. Raba poolt küljest on see kõrgeim — umbes 63 m; seda hüütakse Hiiemäeks. Samal mäel olevat ka Kalevipoja magamisase, kõneleb J. Jung „Muinasaja-teaduses“ III, lhk. 106. Selles teates ta otsekohe ei kirjuta, et see mäeahelik on säng, vaid ainult, et Kalevipoeg seal maganud, kuid teadete pealkirjas nimetab ta kohta selgesti Kalevipoja sängiks. Meie kodumaa uurijailt ei ole selle sängi kohta muid teateid. Igatahes näib selge olevat, et seda mäeahelikku harva sängiks nimetatakse ja selle nime all vähe tuntakse. E. Laid nimetab mäeahelikku ainult J. Jungi järele.

Ebasängid.

Viimaks tuleks veel üks tõug sänge nimetada, mis küll sängid tahavad olla, aga mida ei või sängideks nime-

tada, sest et neil igasugune sāngi kuju puudub. Tahaksin neid sellepärast ebasāngideks nimetada, andku mõni üksik isik neile ka sāngide nime. Sāherdused ebasāngid esinevad kividenā; osa kiva ehk üks kivi esineb pea-alusena, teine osa ehk teine kivi jalgotšana.

Üks sārane ebasāng on Āksi kihelkonnas Vedu mõisa Kuke metsa juures. See on õieti üks suur kivi, mille peale Kalevipoeg magades pea pannud.

Teine seesugune ebasāng on Hiiumaal Kārdla ligidal Palukūla juures metsas, kus ũhe hiidlase jutu järele, nagu J. Sõster seda kuulnud, 3 suurt kivi Kalevipoja sāngi nime kannavad. Et Palukūla sāngi kohta muidu mingisuguseid teateid ei ole saadud ja hiidlaste rahvasuu Kalevipojast midagi ei tea, tuleb seda sāngi veel enam kui ebasāngiks pidada, niisama kui Aliste leiduvat Kalevipoja istet, mis nime kanda „all iste“; sellest viimasest tekkinud nimi Aliste. Kalevipoja „all istest“ ei tea rahvasuu ka midagi; kogu „all iste“ tuletab uuema aja rahvaetümoloogiat meelde.

Kolmandaks ebasāngiks võime Igavere sāngi nimetada, millest Fāhlmann kõneleb (Kruse, Urgeschichte des estnischen Volksstammes, lhk. 183). Oma raamatus „Kalevipoja esi-isad“, lhk. 54, lugesin Fāhlmanni andmetele toetudes selle sāngi teiste hulgas ũles. Tõepoolest ei ole aga Igaveres mingisugust sāngi olemas. Fāhlmann on selle sāngiga, millest ta peale nime midagi ei kirjuta, lihtsalt eksinud. Ta oli Ehavere sāngist kuulnud — Ehavere rāagitakse vahel nagu Ihavere vālja, — ilma et ise oleks sāngi nāinud; see kuulmine saatis ta eksiteele. Igavere nime hāsti tundes arvas Fāhlmann Ehavere, Ihavere just Igavere olevat — ja nii tekkis Igavere ebasāng, mida muidu keegi kodumaa uurija ei tunne. Olgu seega Igavere sāng sāngide nimekirjast tāiesti maha kustutatud.

(Lõpp.)

M. J. Eisen.

Paar seletust rahvaomase patoloogia alalt.

I.

„Naba asemelt āra“.

Wiedemanni sõnaraamatust leiame sõna naba alt ũtlused: naba on asemelt, paigalt āra, naba on āra karanud. Need ũtlused tõlgib Wiedemann: „man hat sich verhoben“.

Ütlus on eriskummaline. Sellele antud seletus võib ainult osaliselt selle tähendust valgustada. On nõnda olles vaja lisaseletusi mujalt otsida, kui nimelt tahame selgusele jõuda neist arvamistest, millele ülal-esitatud ütlused põhjenevad.

Palju kaugemale meid ei juhata see seletus, mille annab G. Stein Õpetatud Eesti Seltsi istungi-teadaannetes

Lauluimä Miku Od'e tasub.

a. 1886 lhk. 281. Tema Vastseliina poolt pärit oleva teate järele usub rahvas, et mingi raske tõstmine võib olla põhjuseks naba koha pealt ära minemisele. Seesugusel korral hakkab kõht valutama.

Steini kaudu saame siis teada, mispärast naba läheb asemelt ära. Nagu allakirjutanu Setumaal, Muhus ja

Mustjalas on üles tähendanud, on Steini nimetatud põhjus, nimelt mingi raske tõstmine ja selle läbi enda venitamine, kõige harilikum; kuid selle kõrval esineb ka teisi, vähem tavalisi põhjusi.

Rohkem kui kirjanduses leiduvate nappide andmetega, võib küsimuses olevat asja valgustada otse rahva käest saadud teadetega. Olen märkinud sellest huvitavast aimest üles järgmist.

„Lauluimä“ Miku Od'e Setumaal, Helbi külas, avaldas arvamisi inimese anatoomia kohta. Muu seas seletas ta, et „naba mant lät süämehe nabasoon“. See ei olevat kinnine, vaid võivat enam-vähem liikuda. Külje peal magades olevat tunda, kuidas nabasoon vajub allapoole. Nabasoon võib ka täitsa lahti tulla, kui inimene midagi rasket tõstab või kui ta magab liiga madalal pea-alusel. Tuleb naba lahti, öeldakse: „Naba om är karanu.“ See-sugusel korral läheb kõht vallali ja rõhatused tõusevad suhu.

Teise lauluimä, „Treiali Od'e“ järele tõusvat naba vahel ülespoole, südame alla, mis koht siis paistetak. Vahest kargavat naba jälle allapoole, millest järgnevat kõhulahtisus. Põhjuseks olevat Treiali Od'e järele raske tõstmine ja selle läbi epda äravenitamine.

Ann Kõrbe, tasuja Setumaalt, Paltsova külast, tarvitab naba kargamise asemel ütlust: „naba är lännü“ ja nimetas põhjusteks keha venitamist, halba aset magades või jalgade pikakssirutamist.

Neile vastavaid käsitusi ja ütlushi panin tähele saartel. Muhus öeldi: „Naba asemest ära“, „naba ära veninu“, „naba ära karanu“. Põhjuseks olla raske tõstmine. Mustjalas rääkis üks oma asjatundmises väga kindel „muljuja“ vanamoor „naba äravenimisest“, kuid nimetas ka nabasoont ja südasoont. „Südasoon käib rinnust ikka naba juure.“ „Südasoon ja nabasoon on ühes.“ Südasoon võib ka „ära venida“, ja nimelt raskest tõstmisest. On „südasoon“, „nabasoon“ või „naba“ ära veninud, läheb kõht lahti, „süda ei võta vastu (rooga)“, „naba hakkab peksma“. Seda tunned, kui paned käe „kõhupunni“ (=naba) kohale.

Treiali Od'e järele võivat ka süda raske tõstmise tagajärjel kohalt alla kukkuda. Seda arvamist pole minule mujalt esinenud.

Sellevastu räägitakse niihästi Setumaal kui saartelgi teatud kõhu-ussist, mis olevat igal inimesel ja mis ka võivat raskest tõstmisest õigelt kohalt ära tulla. Küsi-

muses olevast kõhu-ussist räägitakse ainsuses. Peale selle olevat inimese sees veel soolikad ehk solkmed, kelledest (ääkides tarvitatakse üldse mitmust.

Setumaal kannab see uss veidrat nime pantvoor Treiali Od'e) ehk pantvor' (Ann Kõrbe; Sergei Hallist, Kaatsova). Leiame selles muidugi saksa sõna B a n d w u r m. Pantvoor olevat kõikidel inimestel: pikk uss, „määne viis

Miku Od'e kergitab kõhunahka.

sülda“, elavat „südame all“ (Treiali Od'e). Kui ta kukub alla, „om häda suur“. Kui aegsasti abi ei muretseta ja ta „vääga jo är sadanu“, surevat inimene ära (Treiali Od'e). Sama moodi rääkis teine usuteldav: „Pantvor' inimese seeh liikahas är, jääs inimene podema ränkästi.“ Kui kohast rohtu ei saa, surevat inimene. Pantvor' olevat lapik, natuke laiem kui sõrm (Ann Kõrbe, Paltsova). See olevat igale inimesele hädatarvilik, sest see on ju „söögi vastavõtja“.

Kui ta tuleb inimese seest välja, siis on inimene „valmis“ (Sergei Hallist, Kaatsova), tähendab: inimene sureb.

Muhus ja Mustjalas vastab „pantvorile“ viik. Seegi olevat igal inimesel. Kui tõstad rasket, hakkab viik haiget tegema. Vahest „viik karjub, kägiseb sees“ (Mustjala). Kui sööd midagi soolast, „hakkab viik närima: on kibe valu sees“. „Seljaputke sees (sic!) peab olema viik. Siis kui inimene palju tõstab, käristab ta enese lahti, tuleb välja“ (Mustjala).

Neid sisemisi „haigusi“, mis naba, nabasoone või kõhu-ussi lahtitulemisel arvatakse põhjenevat, arstib rahvas üldiselt massaažiga. „On südason ära veninud, tahab kõht tublit musimist“ (Mustjala). Kargab naba ära, tark „baabo“ tasub jälle kokku (Treiali). Pantvor' tasutakse saunas (Paltsova).

Kõhu tasumist olen lasknud niihästi Setumaal kui ka Mustjalas demonstreerida. Setumaal olid demonstreerijaiks lauluimä Miku Od'e Helbi külas ja Ann Kõrbe Paltsova külas. Kumbki tasuja masseeris oma moodi, kuid siiski sarnanes nende töötamisviis palju teineteisega. Kirjeldan esiti Miku Od'e tasumist.

Haige pikutab pingil selili. Tasuja litsub mõningad korrad tema kõhtu hellalt kahe kämbлага ülalt allapoole (pilt 1), siis külgedelt naba poole. Seepeale võtab ta näppude otstega kõhunahast kinni, ühe käega naba alt, teisega ülaltpoolt naba, ja kergitab kõhunahka mõlema käega ülespoole. Siis asetab ta näpud sirges joones natuke rinna poole ja kergitab jälle nahka. Nii edasi siirdub ta ikka ülespoole (pilt 2), kuni rinnaluuni. Nüüd pöördub haige kõhuli. Algab selja tasumine. Esiti litsutakse sõrme otstega mööda selgroogu, alt alates ja ülespoole siirdudes. Iga litsumine sünnib ülevalt alla. Teiseks tasutakse kämmaldega mõlemalt poolt selgroogu, ülevalt alla siirdudes. Iga vajutamine sünnib samas suunas. Kolmandaks: õlgade pealt tasutakse kahe kämbлага vajutades seljalohu poole. Neljandaks: mõlemailt õlgadelt samal viisil alla- ja sissepoole.

Suurtes joontes sama moodi tasus Ann Kõrbe. Kõhu vajutamine sündis ettevaatlikult kämmaldega, kaugemalt naba poole. Viimaks tõstis ta kõhu nahka naba kohast ülespoole ja lõpuks, naba peale teise käe sõrme otstega litsudes katsus, kas naba oli juba kohal.

Palju raskema käega muljus kõhtu minu usuteldav tasuja Mustjalas. Haige selili pikutades vajutas ta kahe kämbлага ta kõhtu naba kohalt ja selle ümbert, mitte naba poole hoides, vaid koha peale litsudes. Pärast võttis ta

kõhunaha mõlemalt poolt naba näppude vahele ja kergitas ülespoole, samas näppusid kokku hoides. Oli see tehtud ühes suunas, näit. võttes kinni naba üla- ja alapoolt, korrati sama temp suunas, mis oli eelmisele otse vastukäiv. Otstarbeks on muidugi nabasoone allotsa õigele kohale juhtida. Lõpuks vajutati kahe peoga naba kohalt allapoole, nähtavasti, et katsuda, kas naba on juba kohal.

Peale massaaži on veel teine viis asemelt ära läinud naba jälle kohale seada. Teateid sellest viisist olen leidnud Hurti rahvaluule-kogudest. Pealegi mainib sellest Stein ülalnimetatud kohal.

„Kui naba paigast ära on — jutustab üks Vändrast pärit olev teade Hurti kogudes — siis peab mees-terahvas kirvevarrega ja naisterahvas kurikasabaga naba kohast mööda päeva keerutama“ (H. III 5, 420, nr. 13). Teistest teadaandeist selgub, et keerutamine peab sündima nimelt kirvevarre otsaga, mis seatakse püsti naba vastu (Viljandi, H. III 25, 245, 252), kolginuia või kurika otsaga (Audru H. III 22, 317, nr. 19; Pärnu-Jaagupi H. II 47, 631, nr. 169). Keerutamine võis sündida vahel ka saunaviha tüvikuga (Vastseliina, Stein) või mingi ümmarguse kaikaga, millega „kääneti nõnda palju kui aige kannatada jõudis“ (Tarvastu, H. III 20, 300, nr. 2). Kõik need kuus eriteadet, mis minul sellest arstimisviisist on olemas, on siis Lõuna-Eestist, — asjaolu, mida maksab tähele panna, selle kombe päritolu jälgides.

Kolmandaks arstimisviisiks olgu nimetatud saksa kirjanduses „kuiva kupulaskmise“ nime all tuntud protseduur. Sellele, kes end „ära on kakestanud, pidavat pott kõhu peale pandama, siis saavat terveks“ (Viljandi, H. III 20, 733, nr. 39). Enne kui pott kõhu peale kummuli pannakse, seatakse naba kohale leivakooriku või puukoore-tüki peale tulist taela või paklaid. Pott kisub kõhunahka tublisti ülespoole. Setumaal olla eitesid, kes nõnda potiga praktiseerivad.

Ka nõialugusid on muiste tarvitatud naba asemele-
saamiseks (Sitzungsber. d. Gel. Estn. Ges. 1885, lhk. 186).

Kogume lõpuks kokku pea-asjad eelolevast. Rahva arvamise järele olevat inimese kõhus mingi elund, mille allots asub naba kohal ja ülaots rinna pool. Raske tõstmise tagajärjel, vahel ka muidu, võivat selle allots õigelt kohalt ära tulla, missugusel korral kõht jääb haigeks. Kõhus olevale kujuteldud elundile antakse nimeks nabasoon, südason või lihtsalt ja lühidalt ainult naba.

Sagedasti astub nende asemele sooleussi või õigemini kõhu-ussi kujutus. Ka viimasel olevat inimese sisikonnas oma kindel ase. Sellest lahkumisele järgneb kõhuvalu. Hea abinõu kõne all oleval kombel sündinud valu arstimiseks on massaaž, peale selle naba keerutamine või potiga tõstmine.

Neile eesti rahva arvamistele leiame ehk vasteid väljastpoolt Eesti piire. On põhjust esiti pilku heita germaani rahvaste traditsiooni, mis teatavasti väga suurt mõju eesti vaimlise rahvateaduse peale on avaldanud. Aga paistab, et germaani rahvaile on naba asemelt kargamine võõras. Seni pole ma ühlegi tõendavat näidet tabanud. Ainult kõhu arstimine potiga, mis on laialiievinud komme, on tuntud.

Böömist, Teplitzi poolt, on teade, mille järele lapse naba võib vajuda. Vajunud nabasid (gesunkene Nabeln) tõstetakse veiniklaasiga, mis kummutatakse naba peale pandud põleva vahaküünla üle (Laube, Volkst. Überl. aus Teplitz, lhk. 66). See teade naba vajumisest on võib-olla Böömi slaavlastelt, tšehhidelt.

Palju suuremat osa kui germaani rahvaste juures etendab naba slaavlastel. „Inimene põhjened nabal“ („Человѣкъ на пупу основанъ“). See on inimese tähtsam elund. Naba võib haigeks jääda, ja nimelt tõstmise tagajärjel. Siis ütleb venelane päris samuti kui eestlane: „Naba läks kohalt ära“ („пупъ сошелъ съ мѣста, сорвался“) (Popov, Русск. нар.-быт. мед., lhk. 11; Живая Старина 1898, lhk. 165; 1902, lhk. 203). Tagajärjeks on kõhuvalu, kõhulahtisus või oksendamine (Этн. Обзор. XC—XCI, lhk. 108).

On palju eriviise, mille abil venelased püüavad naba jälle kohale saada. Meie peatume siin ainult nendel, mis vastavad eesti arstimisviisidele kõnealuses „haiguses“. Nagu eestlastel, tuleb ka venelastel massaaži ette. Massaaži andmisel peetakse tähtsaks kõhunaba kergitamist naba kohalt ülespoole sõrmede vahel (Жив. Ст. 1898, lk. 166; Popov, lhk. 79; vrd. ka Sokolov, Сказки и пѣсни Бѣлозерскаго края, lhk. 530). Nagu eel öeldud, etendab see temp ka eesti musimooridel tähtsat osa. Seda ei jätnud tegemata Setumaa tasujad, mitte ka Mustjala musija.

Edasi jutustab Popov, et Vologda kubermangus ja mujalgi olnud kombeks, et kui kõht kangesti valutab, heitis haige kõhuli, arstija võttis tema paljast selja naha sõrmede vahele ja venitas ülespoole, niikaua kui kuuldus raksatus: see tähendas, et naba läks kohale (Popov, lhk. 80).

Ka naba keerutamine kaikaga on venelastele tuntud. Pealegi tuntakse naba potiga tõstmist. Viimaks-nimetatud komme on õige laiali lagunenud (Жив. Ст. 1898, lhk. 166; Popov, lhk. 79—80).

Peale venelaste on sellised käsitused ka idakarjalastel. Septembril 1921 oli minul juhus prof. Ojansuu kabinetis usutella üht Aunuse sõjapagulast (Šuoju kih.). Tema arvates võib naba raskest tõstmisest liikuda ja peab seda siis „õiendama“ („n'abad oigendaz“; vrd. venel. нуль править). Haige heidab kõhuli, arstija vajutab kämmal-dega tema pihtu ja siirdub siis vähehaaval alla seljalohu poole. Lõpuks võtab ta seljalohu sügavamast kohast näp-pudega kinni, kergitab, kergitab, kuni ropsatab („rot's-kahtaz“). Siis ongi naba kohal.

Särgärve külas Põhja-Aunuses õppisin musimooride tarkust a. 1917. On kõht jäänud haigeks, katsutakse naba-kohalt, kas see vahest on liikunud. On asjalugu nõnda, tasutakse kõhtu äärtelt keske poole. On kõht tasutud, pöördub haige kõhuli, paneb omale kera naba alla ja tasuja hõõrub selga, vajutab külgi ja venitab lõpuks selja-nahast naba kohalt kolm korda ülespoole. Sünnib hääl, nagu läheks peerg katki.

Kibo külas Põhja-Aunuses märkisin üles teissuguse arstimisviisi. On inimesel „söögisoon“ („ruokasuon“) põrunud ja koha pealt ära läinud, keerutatakse soojas saunas viha tüvikuga päripäeva. Seejuures tuleb jalad hoida kõnksus, et sooned oleksid lõdval.

Viimane arstimisviis on täieline vaste Steini teatele Vastseliinast. Käsitus naba liikumisest ja liikunud naba parandamisviisid on, niipalju kui neil Aunuses ja Eestis on sarnasust, kahtlemata mõlemile poolile venelaste kaudu levinud. Usk naba asemelt äraminemisest paistab algupäraselt kuulunud venelastele. Venelastelt on see ja selle arstimisviisid levinud ka eestlastele. Soomes ei ole nabal rahva anatoomias ja patoloogias kuigi suurt tähtsust. Naba kohalt ainult katsutakse, kas sisikonnas kõik on korras, või kas põrn või ema jne. ehk on kohalt ära nihkunud.

II.

„Suulagi maha sadanud“.

Ka see ütlus leidub Wiedemannil. „Suulagi on sisse sadanud“ tähendab tema järele: „der Zapfen ist geschossen, eingefallen“. Edasi annab Wiedemann sõna-

dele kurgulagi, suulagi tähendused ‚Zäpfchen, Gaumendecke‘. Mispärast W. tõlgib kurgulae sõnaga Zäpfchen, mis kurgulage õieti ei tähenda, vaid kurgunibu (uvula), selle kohta annavad järgmised read seletust.

Suulae mahakukkumine on ka Kreutzwaldile tuttav. Boecleri teose kommentaarides jutustab ta, missugust arstimisviisi rahvas tarvitab, kui „kurgulagi maha on sattunud“. Viimase eestikeelse ütluse tõlgib Kreutzwald: „die Kehldecke ist heruntergefallen“. Tõlge on siis täpsam kui Wiedemanni antu. Kreutzwaldi järele on küsimuses „Entzündung des Kehldeckels (Boecl.-Kreutzwald lhk. 55–56).

Ka Hurti trükkimata kogudest olen paar korda üles märkinud ütluse „suulagi maas“. Mõlemad ülestähendused on Audru kihelkonnast (H. III 22, 317, nr. 8 ja 17).

On suulagi maas, parandatakse teda nõnda: Võetakse pealaelt salk juukseid, keerutatakse sõrdesse kokku ja tõmmatakse äkitselt ülespoole (Boecl.-Kr., lhk. 55; H. III 22, 317, nr. 8). Hurti kogudes oleva teise ülestähenduse järele mahasadanud suulagi „musutatakse“ üles. Kuidas see sünnib, ei seletata ligemalt.

Need ongi kõik teated, mis mul praegu on käepärast selle arvamise kohta Eestis. Arvamiste ei piirdu ometi ainult Eestiga, vaid teda tuntakse laialt väljaspoolgi Eesti piire.

Kõige täpsamini sellega sarnanevaid vasteid tunnen Soomest. Ajaleht „Länsi-Suomi“ järele (17/8 1916, nr. 91) olevat rahval usk, et lapse kurgulagi („kitalaki“) võib maha kukkuda. Räägitakse ka „piipelite“ mahakukkumisest, millel paistab olevat umbes samasugune tähendus. On „piipelit“ maas, tuleb neid „tõsta“. See sündis kõige pikema sõrmega suu seest ülespoole kobades.

Korpilae ja Punkalaitume kihelkonnast on märgitud üles eelmisega sarnanev ütlus kurgulae kukkumisest („putosi kitalaki“). Lapse kurgulagi kukkus, kui ta sai tühja sarve imeda. Arstimisviis oli „välispidine“: pealage määriti kampriviinaga (Kodikoske kirjeldus rahvameditsiinist, lhk. 45, Suomen Muinaism. Yhd. Arkisto).

Ka Savos, Kuopio pool, räägiti allakirjutanule kurgulae kukkumisest, mis lapsel võivat juhtuda harilikult imemise tagajärjel, aga võivat tulla ette ka täiskasvanul. Lapsel arstitakse seda nõnda, et pöidla otsaga iga päev tõstetakse lapse kurgulage.

Soomes on siis säärasel juhul kahesugune arstimisviis tarvitusel: kas seestpoolt sõrme otsaga kurgulage

ülespoole litsuda või väljastpoolt pealage arstirohuga määrada. Midagi, mis vastaks juuksesalga tõmbamisele Eestis, ei ole minule Soomest selle vea parandamisega ühenduses tunda¹⁾.

Läheme meie kaugemalt algjuuri otsima sellele imeilikule arvamisele, näeme, et need on laialt pinda võtnud. Kõik need teisendid, mis minul teistest maadest olemas, lähevad ometi eesti ja soome variatsioonidest selles suhtes lahku, et neis ei räägita kurgulaest, vaid kurgunibust (uvula), mis võib maha sadada. Nii ütlevad venelased „язычекъ опаль“ (упаль) (Vössotski, Народная медицина, lhk. 23). Saksas öeldakse: „Die Hücke (das Zäpfchen) ist gefallen“ (herabgefallen) (Am Urquell III, lhk. 69; Frischbier, Hexenspruch, lhk. 64—65; Andree, Braunsch. Volkskunde, lhk. 421—422; Fossel, Volksmedizin in Steiermark, lhk. 100—101). Ühtlasi on Taanimaal tuttav seesugune ütlus („hog æ falæn“, Feilberg, Ordbog I, lhk. 662), niisamuti Norras (Grøñ, Folkemedicin i Setesdalen, lhk. 71—72) ja laplastel (Qvigstad, Lapp. Aberggl., lhk. 53). Kahtlemata pole see olnud tundmata ka rootslastele. Ühes vanas rootsikeelses arstiraamatus (a:st 1578) räägitakse sellest („tungspenen ör nedhfallen“: Olavi Benedictus, En Nyttigh Läkere Book, lhk. XXXVI). Feilbergi järele tuntakse sama ütlust ka Prantsusmaal (Revue d. Tr. Pop. V, lhk. 413).

Vaatame, kuidas arstitakse võõraste rahvaste juures küsimuses olevat viga. See sünnib kahte moodi: kas tõmmates juuksesalka pealael äkitselt üles (Saksa: Am Urquell, Andree, Fossel, Frischbier; Taanima: Feilberg; Lapimaa: Qvigstad) või litsudes sõrme otsaga suu seest ülespoole. Sõrme asemel esineb sagedasti lusikavars, mis tehakse kokku mingi ainega: ingveriga, soolaga jne. (Am Urquell, Frischbier, Qvigstad).

Arvamine, et kurgunibu kukub maha, on mitte ainult laialt tuntud, vaid ka kaunis vana. Eespool on juba nimetatud vana rootsikeelset arstiraamatut a:st 1578, kus sellest mainitakse. Norras kirjutati sellest Grøni järele juba keskaja arstiraamatuis. Sama autor nimetab ka üht Rootsi keskajast pärit olevat arstiraamatut, milles antakse nõu selleks, et kurgunibu kukuks maha („drypel faldhir nidhir“).

1) Juustest tõmbamist tarvitatakse peavalu arstimisviisiks (Juva, Pasanen 436; Kaavi, Krohn 10878 ja Mõkinmies 347). Samuti Rootsisis Södermanlandis („rycka upp hjessen“; Bidrag till Södermanl. kulturh. IV, lhk. 89) ja laplastel (Turi, Muittalus samid birra, lhk. 187).

Üldse on kurgunibu (uvula) kesk- ja vana aja arstiteaduses etendanud kaunis tähtsat osa (Grøn, lhk. 72). Juba Plinius annab nõu, kuidas teha, „si jacet uvula“, ja Hippokrates tunneb uvulapõletikku iseseisva haigusena (Grøn, Fossel). Pealegi annab Plinius nõu, kuidas uvula haigust arstida. Arstimisviis läheb kokku nende viisidega, mida tunneme Euroopa rahvaste hilisemast rahvameditsiinist: arstija võtab kinni haige pealaest. Siingi etendab siis pealagi osa uvula haiguse arstimisel (Fosseli järele).

Ei tarvitse kahelda, et eespoolsed eesti ja soome rahva arvamised suulae mahakukkumisest on viimane järelkaja sellest vanast ja üldisest usust. See järelkaja on saanud siin veidi teise kõla: uvula asemel palatum. Neist kahest arstimisviisist, mis Kesk-Euroopas esinevad, on Eestis seniste minule käepärasest olevate ülestähenduste järele tunda ainult juuksesalga tõmbamine, Soomes suulae seestpoolt ülespoole tõstmine. Pealegi tuntakse Soomes pealae arstirohuga määrimist. Võimalik, et niihästi Eestis kui ka Soomes edaspidi leitakse puuduvad arstimisviisid. Sisaldab ju rahva traditsioon nii mõndagi käsitust ja arvamist, mida rahvaluule korjajad ei tea järele pärida ja mis sellepärast kergesti jäävad kahe silma vahele, kui nimelt juhus neid ilmale ei too. Võin ütelda, et sarnaseid, seni tähelepanemata või ainult mööda minnes tähendatud iselaadilisi arvamisi sisaldab rahvameditsiin tublisti, kõige pealt rahvaomane patoloogia ja anatoomia.

Mis uvula mahakukkumine Kesk-Euroopas arstiteaduslikult seisukohast vaadates on tähendanud, selle kohta on meil tarvitada prof. Höfleri autoriteetlik seletus: „Der Zapfen ist ihm in den Hals gefallen od. geschossen“ tähendavat: Angina tonsillaris, sellega ühenduses nobe turse (Ödem) uvulas, mis turse tagajärjel venib pikemaks, laskub alla ja võib takistada hääleorganite tegevust (Höfler, Deutsches Krankheitsnamenbuch, lhk. 845). Mida kurgulae mahakukkumine Eestis Kreutzwaldi järele tähendas, sellest mainisime käesoleva peatüki alul.

I. Manninen.

Killud ja dokumendid.

J. Hurti kuus kirja C. R. Jakobsonile.

Kirjadest, mida kaasaegsed eesti avaliku elu tegelased C. R. Jakobsoniga vahetanud, on tänini võrdlemisi vähe avalikkusele tuttavaks saanud. Suur hulk neid kirju mitmelt ajalt ja mitmesuguseilt isikult

on senini nimelt „Kurgjal“, C. R. Jakobsoni talus Väändras, tema perekonna käes alal hoidunud. A. Jürgenstein, kes enesele ülesandeks oli seadnud C. R. Jakobsoni tegevusest üksikasjalikum kirjatöö valmistada ja keda sel põhjusel need varjulseisvad materjalid eriti huvitasid, leidis möödunud aastal võimaluse „Kurgjal“ nende kultuurilooliselt väärtusliku sisuga omiks ülesandeks lähemalt tutvuda ja on ühtlasi selleks mõju avaldanud, et need kirjad nüüd täies ulatuses võivad „Eesti Kirjanduse“ veergudel ilmuda. Alamaljärgnevad kirjad, mille originaalid esialgu veel „Kurgjal“ alal hoitakse, on meil tarvitada täpsais ärakirjades, mille valmistamise eest me tänu võlgname C. R. Jakobsoni tütrele, neiu Lind ja Jakobson'ile.

Algust teeme siin J. Hurti kirjade avaldamisega, kuna lähemais numbreis järgneksid kirjad, mis M. Veske, J. Adamson, J. V. Jannsen ja teised C. R. Jakobsonile kirjutanud. „E. Kirj.“ toim.

Armas sõber!

Jo ammu oleks ma pidanud Teie kirjutama, aga üks päew saatis teise kui lennul mööda ja õiget mahti ei tulnud. Et Teie abikomiteedele nurjatuma ähwarduskirja pärast kohe kirjutasite, selle eest tänan. Kannab aeg, siis andke mulle ka täada, kudas selle asjaga praegu lugu on. Seletust sest, mis Aleksandri-koolile wasta pannakse, saan pea Postimehesse panema. Senni oli wõimata teda kirjutada. Kirjameeste Seltsile on wiieft poolt (meie küsimise pääle) wastus tulnud, et meiega kirju tahawad wahetada; nende seltside hulgas on ka Suomalainen Kirjallisuuden Seura Helsingis. Aga seesama soowib kõiki kirju ja raamatuid, mis meie Seltsile tulema saawad, Helsingist Tallinnasse saata, kust siis ise seia tallitame. Seks palub herra Rothsten (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran sihteeri) mind, et ma Tallinnas üht „asiamiestä“ tähendaksin, kellele Soomest raamatud kätte tulewad saata. Nüüd küsin Teie käest järele, kas tahate niisugune „asiamies“ olla, Soome kirju wasta wõtta ja Tallinnast Tartu muretseda? Ma loodan. Andke siis oma elukoht (korter) mulle selgeste üles, et ma Suomalaisen Kirjallisuuden Seurale wastata wõin. Põllumeeste Seltsi presidendi ammeti pidin ma maha panema, sest Otepääst teda pidada, on mull wõimata. Jannsen astus asemele. Raamatute nimekiri, mis Teie Põllumeeste Seltsile hääks kiita tahtsite, ei ole minu teades iale seie saanud. Sellepärast palun seda, kui aeg kannab, weel muretseda ja Tartusse saata. Teie saite Tartu Põllumeeste seltsis jälle presidendi abiks walitud ka uue seltsi aasta pääle. Meie aastapäha oli wäga kaunis, nimelt ka selle mälestuskõne läbi, mis wend Kallas meie siit ilmast lahkunud auliikmele Freundlichile pidas. Freundlichilt saab kiwitrukis wälja tulema ja palun Teid mööda minnes järele kuulata, kas ja kui palju ka säälpool selle pildi tahtjaid on. Hind weel täadmata.

Teid terwitab Teie Eesti wend

Tartus 1. Okt. 1872.

J. Hurt.

Austatud sõber!

Kirjameeste kokkutulekut ei wõi meie seekord mitte enam muuta. Minul on osawõtmine Augusti lõpul wõimata, niisamati Septembri alustusel. Et Seltsi liikmed nii mitmest seisusest, nii mitme soowimistega, siis on mõnikord raske, tähtpäewa seada, mis kõikidele sündis. Mispärast kokkutulemine Juuni kuust jäi ja Septembri lõpetuse pääle seati, saan ma koosolekul lühidalt Seltsile ette panema. Teie kõne eest nii tähtsast asjast tänan ette ju. Meie kokkutulemine Septembris saab lootuse järele tähtis ja rõõmus olema. Kirjatööd on kaunis rohkest ette

panna, mis walmis saanud: 1. Kallasse ülesannete kogu, 2. Nigula Wene keele õpetamise raamat, kellest ma loodan, et asjatundjad temast sedasama tunnistust saawad andma, kui Kallasse rehkendamise raamatust. 3. Hermannii kompositionid ja 4. Esimene wihk minu „wanast kandlest“. Kui iale wõimalik, siis ärge jätke tulemata.

Mis Teie omast lugemise ja geograhwia raamatust soowite, ei näita mul täidetaw olewat. Oleks raamatud weel nüüd wälja tulemas, Kirjameeste Selts wõtaks neid suure rõõmu ja tänuga wasta, iseäranis Teie lugemise raamatuid, mis kõigiti minu arwates laitmata kirjad ja tõepoolest perlid meie kirjanduses. Aga et nad ju enne trükitud, siis ei arwa mina seda mitte sündsaks neid nüüd Toimetuste hulka üles wõtta. See saaks wälja näitama, kui õngitseks Selts aga seda, et hästi palju numbrid omas Toimetustes inimestele silmade ette kanda. Blumbergi Isamaa õpetusest, tõe poolest üks kaunis ja tubli raamat, oli ka soowijaid, et saaks Toimetuste hulka üles wõtetud. Aga ma panin sedasama wasta ja Kallas arwas minuga ühte wiisi. Walmistate Teie edespidi mõne uue kirja, mis Toimetuste sekka sündis, siis saame seda suure tänuga wastu wõtma. Siiski: See on minu era-arwamine. Kui soowite, wõib see asi Seltsile ette pandud saada. Kuuleme siis, mis see arwab.

Mis Teie Dr. Weske lauludest ütlete, on ka täieste minu tunnistus. Sest ja mitmest muust asjast nimelt, ka Wändra Aleks.-kooli abikomiteest, siis enam, kui Tartus kokku saame. Kui Grenzsteiniga kokku puudute, siis tähendage, et ma pea temale kirjutatan.

Teid südamelikult terwitades Teie suguwend

Otepääs 7. Augustil 1875.

J. Hurt.

Armas Eesti wend!

Nõnda kui ajalehtedest juba lugenud olete, walitses Kirjameeste Selts ka Teid see komitee liikmeks, kes meie õigest kirjutamise asja peab tasuda püüdma. Nimelt tahame tulewa aasta korra otse selle pärast kokku tulla (saab meil laulupidu Tartus olema, — selle ajal) ja nõu pidada. Olge siis nõnda hää ja kirjutage ka omalt poolt täieste üles, mis Teil õigest kirjutamise poolest soowida ehk hääks kiita, nimelt tähendage seda üles, missugusid punktisid Teie läbiraagitawaks tahate teha. See kirjatük saatke siis kõige hiljemine kuu aja pärast minu kätte, et meie asja (arwamised) trükki wõime panna ja kirja näul nende kätte toimetada, keda osawõtmisele palume. — Kahju, et Teie Kirjameeste Seltsi koosolemisele mitte ei wõinud tulla. Tehke seda ommeti talwel Januari kuus wõimalikuks. Meil on palju tähtsat läbiraakimist ja ajad lendawad kiirusega, wiiwitus on kahjuline.

Et Teie lugemise raamatu tõine jagu ülema koolikohtu poolest Riias ära on keelatud (koolis pruukida), saab Teil juba teataw olema. Mis saate selle pääle tegema? Kahju ja pahandus! Aga raamatut saab minu arwates siiski muidu loetama ja päälegi, „keelatud wili maitseb magusaste“. Suusõnaga oleks sest paljugi arutada. Loodan siis, talwel.

Kirjameeste Selts korjab Eesti wana wara ehk rahwa määlestusi hoolega ja püüame seda asja õige elawaks teha. Januari kuus tahan korjamise üle kindlaid küsimusi (resp. juhatusi) korjajatele ette panna ja trükki toimetada. On ka Teil wõimalik meid nõuu ja teuga selle poolest aidata, siis oleksime südamest tänulikud. Juhatage meile nimelt mehi, kes kõlblikud korjajateks. Meie peame asjaga nii kaugele jõudma, et igast kihelkonnast wiimati wõib ütelda: nüüd on kõik läbi uuritud ja suurt saaki pole siit enam leida (nimelt laulude poolest). Minu Wana Kanle esimene jagu saab pea wälja tulema. Viimist poognat trükitakse. — Aleks.-kooli asja poolest Wändras peame suusõnaga selestust tegema. Tulge ja jälle tulge talwel Tartusse.

Minu kodune olemine on, Jumalale tänu, õige õnneline, naine ja lapsed terwed. Lapsi on mull kolm: üks tütar (6 aast. w.), 2 poega (tõine 4 $\frac{1}{2}$, tõine 1 aasta wana).

Sõbralikult Teid ja Teie abikaasa terwitades

1875 28/X.

J. Hurt.

Armas suguwend!

Minu Wana Kandle, mis Teile Januari kuul läkitasin, olete wistist kätte saanud. Nüüd palun Teid, ka omalt poolt mulle abiks olla, et meie laulude kogu igas murdes täieline saaks. Kas on ehk Teil wõimalik, sündsaid mehi kihutada ja õpetada, et nemad wana laulusid korjaksiwad ja siis mulle saadaksiwad. Meie wõime siis üksi tõest täielise wana kandle helisema panna, kui iga kihelkond läbi uuritakse, nii et aasta ühe ehk kahe pärast ütelda wõib: N. N. kihelkonnas on kõik nii läbi kuulatud ja otsitud, et suuremat enam loota ei ole. Minu püüdmine on nüüd, et igasse kihelkonda üks mees saaks, kes nagu käemeheks lööb, et säääl hoolega kõik weel kokku korjatakse ja midagi suurt järele ei jää. Kas wõite ka nüüd omalt poolt mulle nõuu ehk teoga toeks olla. Teie tunnete Wändra ja üleüldse Pernu pool inimesi paremini, kui mina. Juhatage mind jälle, kust tõsisid kaastöötegi-
jaid leian.

Aleksandri-kooli asjade pooldest on nõuiks meil wõetud, kreisi kokkutulemisi kreisi abikomiteedega pidada ja palusin mina Tammani, sest asjast ka Teiega kõnelema. Nimelt palun nüüd Teid ka omalt poolt, et Teie Pernu kokkutulemist juhataksite. Mul on wõimata, nii kaugele siit sõita. Pääle selle pean ma jo Wõru kokkutulemise enese pääle wõtma. Tartus peawad Eisenschmidt ja Jannsen asja ajama, Willandis Wühner ja Adamson, Paides Kurrikoff. Ma olen ka kõigile selle pärast kirjutanud. Kõiki kreisi abikomiteid tuleb nimelt kirja läbi kokku paluda ja andsin ma Pernu kreisi abikomiteede nimed ja presidendid jo Tammanile üles. Olete sündsä tähtpäewa ära arwanud, siis palun mulle ka täada anda, et seda ka Postimehes presidendi ammeti pooldest kuulutada wõiksin. Ma usun, kui iga abikomitee eestseisus kokku kutsutakse ja need ka omad raamatud kaasa toowad, siis on küll. Katsuge siis kõik läbi ja õhutage jälle tuld põlema. Kiri, mis wallawalitsustele pidi pääkomitee poolt saadetama, on minu poolt ju mõne aja eest trükki ja kätte läkitatud ja nüüd wist ju saatmisel ehk nõnel pool ka ju kättegi saadud. Nigol Tartus peab oma abilistega asja toimetama. Waew ja kulu on küll hää suur, aga meie peame ka seda teed katsuma. — Suwel tuleme Põltsamaale kokku. Ärge jääge tulemata. Pääkomiteel on 14 liiget, aga pooled on üsna nägemata ja eluta, kaks, kolm aastat. See ei ole õige. Teil on küll õiguselist wabandust, aga Köhleri pääle Peterburis olen ma pahane. Tema oleks wõinud enam osa wõtta, kui sündinud. Ma tahtsin ju Januari kuus temale selle pooldest kirjutada, aga kuulsin, et ta Peterburist ära. Nüüd Märtsi kuul katsun õnne, wahest saab kiri kätte.

Teie lugemise raamatu nr. ala panemisest Kirjam. Seltsi Toimetustes arwan mina nõnda, et üksikuid osasid ei sünni mitte toimetuste sekka wõtta. Kui Teie kõik kokku, esimesest kuni neljandamani nr. ala panete, siis läheb asi ennemini korda. Poolik ehk jaotamise töö ei ole mulle meele pärast. Aga et Teid nüüd mitu aega Kirjam. Seltsil ei olnud, siis ei ole ma seda asja säääl liigutanudgi. Üleüldse pean jälle ütlemä, et meie suusõnaga kõik paremine ära wõime seletada ja palun siis, et suwel Põltsamaale tulete.

Mis arwate õigest kirjutamise asjast? Kas wõin Teie käest ka seletusi ja soowimisi loota? Wõtke waewaks ja pange omad arwamised

õige lühidalt paberisse ja läkitage mulle. Meil ei wõi Kirjam. Seltsi asja lõpetamata jääda, olgu nii ehk teisiti.

Minu terwis on puuduline, nimelt rinnad ja kurk wigalised paljust kõnelemisest. Jumal aidaku suwe poole, siis tahan ühe kuu aja pääle kodunt ära reisida ja terwist kinnitada.

Teid südamelikult terwitades

Otepääs 1. Märtsil 1876.

J. Hurt.

Armas sõber!

Toona lubasite Teie mulle wanu laulusid omalt poolt saata. Senni ei ole midagi siia jõudnud ja ma arwan, et läkitatud pakikesele tee pääl õnnetus on juhtunud. Kudas on tõsine asjalugu?

Tõiseks: Ma ei wõi parata ja pean Teid paluma, et Teie weel enne Jõulut Perno maakonna abikomiteed kas Pernusse ehk Wändrasse kokku kutsute ja nende raamatud (nõõrir. ja korj. r.) läbi waatate, ühtlasi neid elule õhutades ja waimustades. Nende komiteede nimed ja presidendid olen ju minewal poolaastatel Teile üles annud. Mina ise olen Wõru maakonna abikomiteed Otepäässe kutsunud 6-maks Detsembriks.

Kolmandaks: Ärge jätke Januaril Tartusse tulemata, sest meie peame kokku kõnelema, kudas õigel wiisil meie poolt laulupidust osa wõtta. Mina arwan osawõtmist tululisemaks kui äraräämist, et ma küll ühtegi kõnet ameti poolest enese pääle ei taha wõtta, kui mind ka seks peaks kutsutama. Ma olen ka Kurrikoff'ile kirjutanud ja tema tuleb wististe Tartusse.

Neljandaks: Õigest kirjutamise poolest palun Teid ikka, ka omalt poolt õige lühikeselt kokku panna, mis soowite. Mull peab mustalt walge pääl midagi ees olema, kui edespidi kongressi pääle kõõku tuleme.

Palju terwisi Teie ustaw sõber

Otepääs 14. Now. 1876.

J. Hurt.

Auus ja armas sõber!

Tõise poole pääl leiate ühe kuulutuse Aleksandri kooli asjust Palun teda seitungisse pista. — Kuberneeri luba meil kokkutulemiseks Willandisse on täna minu kätte jõudnud. Aga et ma sest kaksiti ei wõinud mõelda, siis palusin ju ette Kurrikut, meie kirjutajat, et ta kuulutuse seitungisse paneks, kui Teie poolt, nõnda kui lootust oli, Willandisse kokkutulemise korter on muretsetud. Kudas on sellega lugu? Ma loodan, et kõik hästi saab korda minema. Tartust on õige palju mehi lubanud senna sõita ja ka kõnesid kaasa wõtta. Ka Teie poolt loodame kõnet, mis ju pärast omas lehes pruukida wõite. Teie wastused olen ma Sakalas lugenud. Kostmine suusõnaga, mis ommeti kõige täielikumalt ja selgemine sünnib.

Kes on see naesterahwas, kes „nuku mängust“ Teile kirjutanud? Kas seesama ei wõiks ka Kirjameeste Seltsile mõnd wana laulu muretseda? Neiud tunnewad neid weel kõige enam ja kõige ilusamaid. Kui meie nüüd kõigest jõust ei korja, siis saame suureks süüdlaseks tulewiku silmis. Tähendage siis selle neiule, et ta ka meie Seltsi rõõmustaks.

Sõbralikult terwitades Teie truud

Otepääs 7. Juunil 1878.

J. Hurt.

- E. T. A. Hoffmann: **Aamissepa-meister Martin ja tema sellid.** Tõlkinud Ants Oras. Hind 50 mk.
- Suonio (J. Krohn). **Kuu jutustused.** Tõlkinud Julie Rõks. Nat. Mey illustratsioonid. Hind 40 mk.
- Z. Topelius: **Velskeri jutustused, I osa. I lugu: Kuninga sõrmus.** Tõlkinud E. Raudsepp. A. Edelfelt'i illustratsioonid. H. 90 m.
- Z. Topelius: **Velskeri jutustused. Iosa. II lugu: Mõök ja ader. III lugu: Tuli ja vesi.** Tõlkinud S. Holberg. A. Edelfelt'i illustratsioonid. Hind 200 mrk.
- Jules Verne: **80-ne päevaga ümber maailma.** Tõlkinud O. Treu. 53 ilustusega. Hind 220 mrk.

D. Ajaloo-kirjandus.

- Balthasar Russow: **Liivimaa kroonika.** Tõlkinud K. Leetberg. I anne: hind 60 mk.; II anne: 110 mk.

E. Sõnastikud.

- Rud. Wallner: **Arstirohtude ladina-estikeelne sõnastik.** Hind 35 mk.
- Matemaatika sõnastik.** Kolmas täiendatud ja parandatud trükk. Hind 50 mk.

F. Mitmesugused.

- Joh. Aavik: **Pündused unemas eesti luules.** Hind 75 mk.
- J. Jõgever: **Eesti muinasjutud koolidele.** Hind 200 mk.
- L. Kettunen: **Lauseliikmed eesti keeles.** Hind 125 mk.
- K. Krohn: **Soome-Eesti vanast rahvalaulust.** Hind 60 mk.
- Palamuse kihelkond.** Maadeteadusline, majandusline ja ajalooline kirjeldus. Hind 25 mk.
- K. Ramul: **Ihu ja hing.** Psühholoogilised loengud. Hind 50 mk.
- A. Saareste: **Eesti, eestlased ja eesti keel.** Hind 30 mk.
- K. E. Sõõt: **Bahva lauluvara.** Kogu üldiselt lauldavaid laule. Hind 120 mk., köites 170 mk.
- Kuukirja „**Eesti Kirjanduse**“ senistest aastakäikudest on veel tagavaral: XIII (1918/19), XIV (1920), XV (1921), XVI (1922) à 200 mk. ja XVII (1923) — 360 mk. aastakäik. Tellimishind 1924. a. on 300 mk.
- Eesti Kirjanduse Seltsi aastaraamatud: I—IV, VI—X à 50 mk.

Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastusel ilmuvaist raamatuid on käesoleval ajal

a) trükis: Anna Haava luuletused; Koidula: Luuletuste kogu; V. Hugo: Hernani; Edda; A. Järnefelt: Isamaa; Eesti keele õigekirjutuse sõnaraamat; Tartumaa, I osa koguteosest „Eesti“; Eesti rahvalaulud, Dr. Hurt'i ja teiste kogudest; Kodumaa õistaimed; V. Hugo: Jumalaema kirik Pariisis; Scott: Ivanhoe; B. Shaw: Inimene ja üliinimene; P. Loti: Islandi kalur.

b) osalt trükivalmis, osalt valmimas: V. Korhonen: Metsas ja õues; A. Lydecken: Tähtede ilmas; Rolandi laul; Jensen: Jääliugustik; E. Öpik: Päike uuemate uurimiste valgusel; M. Veske laulud; H. Balzac: Šagrään-nahk; Marryat: Tüürimees Tubli; A. France: Le manequin d'osier; Payot: Tahte kasvatuses; Eino Leino: Simo Hurt; G. Maupas-sant: Vee peal; Wells: Maailmade võitlus; J. London: Kui jumal

naerab; B. de Saint-Pierre: Paul ja Virginie; Lewis-Sinclair: Main Street; Fr. R. Kreutzwald: Viru lauliku laulud; Shakespeare: Hamlet; Aho: Panu; Scott: Talisman; Lamb: Shakespeare draamade ümberjutustused; L. Suburg: Liina; Shakespeare: Suveöö unenägu; J. V. Luce: Saaremaa juturaamat I ja II; Strömgren: Astronoomilised miniatüürid; V. Nernst: Maailm; Pakkala: Lapsed; J. Verne: Saladuslik saar; Flaubert: Salammbô; L. Suburg: Maarja ja Eeva; Jak. Tamm: Kirjatööde kogu II; Zola: Germinal; E. Aspe: Anna Dorothea; A. France: Kui jumalad janunevad; Goethe: Noore Wertheri kannatused; Goethe: Egmont; Dante: Uus elu; A. Strindberg: Üksi; M. Cervantes: Novellid; F. Herczeg: Paganad; Eesti avalikud tegelased; Ibsen: Keiser ja Galilealane; Eesti Ajaloo lugemik I; W. Shakespeare: Kuningas Lear.

c) otsitakse tõlkijaid järgmistele töödele: S. Petõfi: Valik luuletusi; Lehtonen: Soome muinasjutud; W. Shakespeare: Macbeth; Jensen: Müüdid, jahid ja teised jutud; Shakespeare: Julius Caesar.

Kuna Eesti Kirjanduse Seltsi Keeletoimkonna poolt kokkuseatud Eesti keele õigekirjutuse sõnaraamatu II parandatud ja täiendatud trüki ilmumist ei ole võimalik puht-tehnilistel põhjustel, peaasjalt vastavate kirjamärkide vähesuse ja trükiparanduste raskuse tõttu kuidagi kiirendada, selle kõrval aga mitmelt poolt tungivalt soovi on avaldatud, et võimalduks asjast huvitatule selle väljaande seni ilmunud ja ilmuvate poognate tarvitamine, otsustas Eesti Kirjanduse Seltsi juhatus „Eesti keele õigekirjutuse sõnaraamatu“ II trüki **ettetellimised** avada järgmistel tingimustel:

Igal ettetellijal tuleb saata kas otseteed või tellimiste vastuvõtja raamatukaupluse kaudu Eesti Kirjanduse Seltsile raamatu ligikaudne hind — 400 marka — (arvates 10 mk. iga 16-leheküljelise trükipoogna eest), misjärele tellijale postiga kätte saadetakse seni ilmunud poognad ühes sissejuhatava osaga, kuna järgmised poognad järgnevad samal teel peale nende ilmumist. Iga 16:ne lehekülje suuruse trükipoogna eest, kui neid ilmub peale 40:ne poogna (640 lehekülje), tuleb ettetellijal pärastpoole juure maksa 10 mk. Saatekulud võtab E. K. Selts oma kanda.

Olgu tähendatud, et käesoleva ajani on ära trükitud XVI+288 lhk. (trükitakse K tähte), iga kuu järgneb 32—48 lhk., nii et raamatu ligikaudset suurust — umbes 640 lhk. — arvesse võttes, ta trükkimist veel käesoleval aastal loodetakse lõpule viia.

Seltsi liikmemaksu suurus: 1918. ja 1919. aastal à 5 mk., 1920. aastal — 25 mk., 1921. ja 1922. aastal à 50 mk., 1923. ja 1924. aastal — 100 marka. Eluaegne (ühelikordne) liikmemaks 2000 marka.

Eesti Kirjanduse Seltsi

asjaajamise büroo ja kirjastusladu

asub Tartus, Jaani tän. nr. 26.

Telefon 601.

Avatud äripäeviti kella 9—3.